

RUSZOLY JÓZSEF

Választói összeírás és választási bíráskodás
Magyarországon 1848—1875

1. A tág értelemben vett választási aktus a választójogosultak összeírásával kezdődött. Ez az 1848: V. tc. szerint közvetlenül a választás kiírása után, a szorosabb választási eljárás előtt történt. A törvényhatóságok választókerületeiben már ebben a stádiumban megkezdődött a sok helyütt kisebb-nagyobb szabálytalanságokkal kísért küzdelem a voksokért, hiszen az a párt, amely híveit nagyobb számban iktatta be a választói lajstromokba, a győzelem bizonyosabb reményében vehette fel a küzdelmet a választáson.

Az 1848: V. tc. anyagi-választójogi rendelkezéseinek az idő múltával egyre bonyolultabbá váló értelmezése, a törvényes határidők betartására éppen hogy lehetőséget nyújtó gyors választói összeírások, a rendes jogorvoslati út nehézsége és a kiélezett társadalmi-politikai küzdelmek odavezettek, hogy a választójogi novella előtti általános választások alkalmával benyújtott petíciókban sok olyan, az összeírás szervezeti, eljárási kérdéseit és tényleges eredményeit kifogásoló panasz fordult elő, mellyel a választási bíráskodás szervei kénytelenek voltak foglalkozni.¹

Az 1848: V. tc. szerint a középponti választmánynak kiküldetése után legfeljebb egy hét elteltével az illetékességi körébe tartozó valamennyi választókerületre 3—3 tagból álló összeíró küldöttséget kellett kineveznie, s meg kellett határoznia azt a napot, „mellyen a választóknak összeírása a kerületenkint evégett kijelölendő helyen kezdetét veendi, s a kezdő nap beszámításával 14 egymás után következő napokban félbeszakítás nélkül folytattni fog” (12. §). E határnapot 21—30 nappal korábban körlevelek, egyházi szószékről való hirdetés, hirdetmények kifüggesztése „s más, e részben szokásban levő módoknak használata mellett” lehet a legnagyobb nyilvánossággal haladék nélkül köztudomásra kellett bocsátani (13. §). Az összeíró küldöttségek „a bejegyeztetés végett magokat jelentő választókat” írhattak csak össze (14. §). E munka előmozdítására az illetékes helyi szervek a választójog igazolását könnyítő adatokat — 1848-ban a megyei választók és a városi polgárok lasjtorait, az „adóbeli rovásos összeírások”-at — átadták a küldöttségnek, amely ezek alapján ellenőrizte a magát bejegyeztetni kívánó jogosultságát. Ha a küldöttség a kezében levő adatokból nem győződhetett meg erről, akkor a jelentkező igazolni tartozott választójogát (15. §). A választójogosultak listája mellett külön névjegyzéket kellett készíteni az elutasítottokról, akik „bejegyeztetésük végett magokat... je-

¹ E tanulmány alapját *A választási bíráskodás története Magyarországon* (Szeged, 1976) c., kandidátusi értekezésként megvédett monográfiám I. része harmadik fejezetének 7. §-a képezi, melynek csak rövid kivonata kerülhetett be *A választási bíráskodás Magyarországon 1848—1948* c., a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál megjelenő könyvembe. (Bp., 1980. 219—220.)

lentették, de attól... elmozdítottak" (16. §). Az elutasítottak listája azért volt fontos, mert a jogorvoslat, az ún. reklamációs eljárás során csupán az abba felvett polgárok fordulhattak a központi választmányhoz választójogosultságuk megállapításáért (20. §). A három példányban vezetett és a küldöttség által aláírt összeírást a 14 napos határidő után haladéktalanul be kellett terjeszteni a központi választmányhoz, amely egyik példányát az általa „meghatározandó, s előre közhírré teendő nyilvános helyen minden általi megtekintés végett több napokon át” kitette (18. §). Az elutasított polgár és az, aki valakinek a bejegyzése ellen észrevételt kívánt tenni, az összeírás megigazításáért a központi választmányhoz folyamodhatott (19. §), amely az összeírás befejezését követő egy héten belül köteles volt összeülni. A választmány megvizsgálta mind a benyújtott összeírásokat, mind az előbb említett folyamodványokat, és azoknak a jegyzékét, akiket a benyújtott reklamációk folytán kihagyandónak vagy beiktatandónak tartott, az összeírás példányaihoz csatolta. A központi választmány az „összeírásoknak minden beadott folyamodások tárgyalása melletti tökéletes kiigazításáig üléseit naponként” volt köteles folytatni. A kiigazított összeírások egyik példánya a választás lebonyolításának alapjául szolgált, egy példányát a törvényhatóság levéltárába kellett helyezni, egyet pedig záros határidőn belül meg kellett küldeni a belügyminiszternek (21. §). A belügyminiszternek, aki az ősszminisztérium felügyeletét gyakorolta, időszakonként meg kellett küldeni a választmányi ülésekről felvett jegyzőkönyveket is (22. §). Mind az összeíró küldöttségek, mind a központi választmányok ülései nyilvánosak voltak (23. §).

2. Az összeíró küldöttségek megalakítása ellen — a sokszor előforduló politikai kifogások kivételével — alig néhány esetben merült fel jogilag megindokolt panasz. Így az 1865. évi győri petíció többek között azért emelt kifogást az összeírás ellen, mert „a választók öszve írására kiküldött tagok nem ugyanazon személyek voltak”, ugyanis a központi választmány a munka gyors lebonyolítása végett — valószínűleg Szemere Bertalan 1848-i rendelete nyomán — 3-3 tagú csoportokra osztva magát, nem egy, hanem több küldöttséget alakított.² A szentendrei petícióból ugyanakkor arról értesülünk, hogy Pest-Pilis-Solt vármegye minden kerületére két-két összeíró küldöttséget választott, melyek közül a „székelő” végig egyhelyütt működött, a „járó” pedig a kerület községeit sorra felkeresve írta össze a választópolgárokat.³ Más törvényhatóságok példáját követve Arad vármegye központi választmánya a kisebbség tiltakozása ellenére a főhelyek kiesése, a nagy távolságok és a sáros őszi utak miatt ugyancsak két-két összeíró küldöttséget küldött ki.⁴ Jóval később az 1872. évi zalaegerszegi (Zala vm.) balpárti panasz is azt kifogásolta, hogy a kerületekbe a törvényben megkívánt egy helyett a központi választmány három — mellesleg a jobbpártnak kedvező — összeíró küldöttséget küldött ki.⁵ Noha a törvény a lehető egyöntetűség végett valóban egyetlen küldöttség kiküldetését rendelte el, e szervezeti kifogásokat az eljáró verifikációs szervek nem vették figye-

² KL65—68/53., 58., KN65—68 I. 35., Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848—49-ben (Az első népképviselői választások)* (Bp., 1963) 323—324.

³ KL65—68/34., 47., KN65—68 I. 70.

⁴ KL65—68/43., 44., 97., KN65—68 I. 83—84. Erről az esetről először Révész László tett említést *Nemzetiségeink a hűbéri és polgári kor választásain* c. cikkében (Jogtudományi Közöny VIII. új évf. 5—6. sz., 1953. május—június, 229—230.); szól róla *Nationalitätenfrage und Wahlrecht in Ungarn 1848—1918* c. tanulmányában is (Ungarn-Jahrbuch Band 3, München 1971. 116.).

⁵ KL72—75/59., 352., 353., 355.

lembe, mert a több küldöttség kiküldésében — helyesen — nem törvénysértést, hanem a választók összeírásának megkönnyítését látták.

3. Előfordult, hogy az eljáró *küldöttségek összetétele* ellen emeltek kifogást. Az 1865. évi *zentai* (Bács-Bodrog vm.) összeírás ellen az egyik megtámadási ok pl. az volt, hogy a küldöttség munkájában egymást váltva a törvényellenesen kinevezett póttagok és más központi választmányi tagok is részt vettek.⁶ Több esetben pedig azt kifogásolták, hogy a küldöttségek *hiányos összetételben* működtek. E panaszok általában nem bizonyultak olyan jelentősnek, hogy a választási bíráskodás szervei figyelmet szenteltek volna nekik.⁷

4. Arra a kérdésre, hogy *hol* kell működnie a küldöttségeknek, egy helyütt, avagy a kerület egész területén, a törvény nem adott egyértelmű választ. Az 1848 óta általánosan követett gyakorlat⁸ az volt, hogy — különösen a nagy kiterjedésű kerületekben — a küldöttségek *ambulans* jelleggel is működtek, azaz rendre felkeresték a községeket. Az előbb láttuk, hogy némely törvényhatóságok sajátos kettős rendszerű összeírással igyekeztek minél jobban eleget tenni alkotmányos köteletségüknek. Vita az *összeírás helyét* illetően tulajdonképpen csak az olyan kerületben merült fel, amely községek mellett városokat is magába foglalt. *Kőszeg* sz. kir. város közönsége pl. 1861-ben az ellen is kifogást emelt, hogy a „választók összeírására kiküldött választmány” az 1848: V. tc. 49. §-a és a megyei bizottmányi utasítás ellen járt el, amikor csupán egy tagját hátrahagyva eltávozott a városból, s a választások során a győztes párt-hoz csatlakozó nagyobb községekben (Rohonc, Borostyánkő) folytatta működését. Múltán kifogásolták 1865-ben a *váci* (Pest-Pilis-Solt vm.) választók is, hogy a központi választmány az állandó székhelyű, ún. „ülő” összeíró küldöttség működési helyéül nem a kerület népes székhelyét, hanem a jóval kisebb Mácsát jelölte ki. Hasonló kifogást emeltek 1869-ben az *érsekújvári* választópolgárok is: azt fájalták, hogy az összeíró küldöttség a tőlük két és fél mérföldre levő Komjáton várta a mintegy 1100 városbeli választópolgárt, annak ellenére, hogy a belügyminiszter figyelmeztette Nyitra vármegye központi bizottmányát az ellentétes, országosan dívó gyakorlatra.⁹

A *községi* eset — egyéb törvénytelenségekkel egyetemben — a választás megsemmisítéséhez vezetett; az utóbbi kettő viszont nem érintette a választás érvényességét. Az 1869—1872. évi VIII. bíráló bizottság ítéletében kifejezetten is kiemelte, hogy a törvény 12. §-ának megfelel az összeírásnak egy helyen való véghezvitele.¹⁰

5. Az *összeírási határidő* kihirdetésének elmaradása miatt egyedül a *basahidi* (Torontál vm.) kerületből érkezett panasz 1869-ben, s miután a petíció szerint ez valóban befolyásolta a választókat az összeírásnál való megjelenésükben, a II. bíráló bizottság Miletics Szvetozár mandátumát megsemmisítette.¹¹

⁶ KL65—68/46., 70., KN65—68 I. 59.

⁷ KL61/III. 25., 90., KN61 I. 92. (*Kőszeg*), KL65—68/53., 54., KN65—68 I. 29—30. (*Szentendre*, Pest-Pilis-Solt vm.), KL69—72/12. (313., 314.) (*Jákóhalma*, Jász-kun ker.), KL65—68/47., 79., KN65—68 I. 70. (*Rékás*, Temes vm.)

⁸ A törvény Csizmadia Andor értelmezésével ellentétben nem írta elő, hogy „vármegyékben az összeíró bizottságoknak községről községre kell járniok” (96. l.), a 12. § ugyanis „a kerületenként... kijelölendő hely”-ről beszél. Az összeírással kapcsolatos kérdések 1848. évi felmerülésére a választási bíráskodásban lásd Csizmadia, 214., 234.

⁹ *Kőszeg*, vö. 7. j., KL69—72/28. (187., 314.) (*Érsekújvár*, Nyitra vm.) KL65—68/52., 127. (*Vác*, Pest-Pilis-Solt vm.)

¹⁰ Vö. 9. j.

¹¹ KL69—72/24., 213., 340., 931., 1393., 1454.

6. Az összeírási eljárás félbeszakítása miatt két ízben panaszkodtak a választók. 1861-ben a *makói* petíció egyik oka az volt, hogy az „összeíró küldöttség nem folytatta működését a törvény értelmében félbeszakítás nélkül”, mivel pedig „akkor mezei munka ideje” volt, „az emberek annyi időt nem szakítottak ki, hogy több ízben is odaszaladgáljanak a városházához beíratás végett”.¹² Az 1872. évi *Buda I. kerületi* választás ellen benyújtott panasz is azt nehezményezte, hogy az összeírók az összeírás idejére eső ünnepnapokon (1872. május 26. és 30.) félbeszakították tevékenységüket, ezzel pedig azokat az iparosokat és kereskedőket sújtották, akik munkanapokon nem hagyhatták el üzletüket.¹³ Egyik panasz sem bizonyult alaposnak. A ház 1861-ben Návay Tamás, az 1872—1875. évi III. bíráló bizottság pedig Pauler Tivadar mandátumát egyebek mellett azért is igazolta, mert a panaszosok nemhogy nem bizonyították, de nem is állították, hogy az állítólagosan szabálytalan összeírás miatt idejében óvást tettek, vagy reklamáltak volna a központi választmánynál.¹⁴

7. Ahol községről községre járt az összeíró küldöttség, ott leginkább az adott okot panaszra, hogy a választók nem tudtak előre érkezésének pontos idejéről, vagy ha közölték is előre az összeírási időpontot, a küldöttség vagy időnek előtte, vagy túl későn érkezett meg.¹⁵ Érdekes pl. a Lükő Géza görögí (Torna vm.) képviselő ellen benyújtott panasz, az az állítása, amely szerint Dernőn az összeíró küldöttség 1865. november 3-án délután 3 és fél 5 között tartózkodott csupán, noha gr. Andrassy György ottani gyárigazgatója kérte, várjanak még rövid ideig, hogy „éppen akkor az olvasztóból kifolyó — s ott nem hagyható — vassal foglalkozó, szavazatra jogosított munkásoknak alkalom juttassék magok beírástására”.¹⁶

Hogy a kérelmezők állításai mennyiben tükrözték a valóságot, s milyen mértékben írhatók a kákán is csomót keresés terhére, ma már nehéz lenne eldönteni, mert a verifikációs szervek ritkán foglaltak érdemben is állást e kérdésekben.

Az 1869—1872. évi II. bíráló bizottság által elrendelt, különös kivételnek minősíthető vizsgálat egy ilyen esetre vonatkozóan megállapította, hogy a *tiszanánai* (Heves-Külső-Szolnok vm.) kerületbe kiküldött összeíró küldöttség az utak járhatatlansága miatt nem tudta betartani a községekben előre publikált sorrendet, Pély községből kifelé menet ugyanis „alig haladván néhány 100 öltre 6 fogatú kocsijával megsüllyedt, 's ásókkal lett kiásatása 's kiszabadítása után csak 5 óra múlva kerülhetett vissza... kiindulási helyére”. A vizsgálat szerint a küldöttség az érintett községekkel, ha nem sokkal korábban is, de mindig megjelenése előtt közölte az útirány megváltoztatásából eredő új összeírási időpontot. Egyedül a tiszánánai előjáróság tagadta, hogy a küldöttség előre értesítette volna őket. Mivel ez ellenkezett a volt küldöttségi tagok állításával, a bíráló bizottság nem fordított rá gondot, egyébként pedig a felderített körül-

¹² KL61/III. 39., 76., KN61 I. 40—42. Részletesebben lásd Ruszoly József: *Az országgyűlési népképviselőlet kezdetei Csanád vármegyében (1848—1875)*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század (Szeged, 1978) 163—263., különösen 189—190.

¹³ KL72—75/42., 384., 1951.

¹⁴ *Makó* (Csanád vm.), *Buda I. vk.* vö. 12. és 13. j.

¹⁵ KL61/III. 78., KN61 I. 35—39. (*Tata*, Komárom vm.), KL61/III. 36., 76., KN61 I. 48. (*Galánta*, Pozsony vm.), KL61/III. 46., KN61 I. 49—50. (*Margitta*, Bihar vm.), KL65—68/47., 91. (*Szin*, Torna vm.), KL72—75/43., 501. (*Zsámbokrét*, Nyitra vm.)

¹⁶ KL65—68/52., 125., KN65—68 I. 116.

ményekkel igazoltnak tartotta az összeírási sorrend megváltoztatását, és a késve megküldött értesítéseket.¹⁷

8. Noha a választói névjegyzékbe csupán a személyes jelentkezés és a jogosultság esetleges személyes igazolása nyomán lehetett bekerülni, gyakran megesett, hogy az nem így, hanem jegyzői bediktálás vagy az előjáróság által előre összeállított lajstromok alapján, az illető választók távollétében történt.¹⁸ Kiemelést érdemel 1865-ből a *kisbecskereki* (Temes vm.) román választók petíciója. Állításuk szerint a szabadságharcban a magyarság mellett küzdöttek, míg a konzervatív br. Ambrózy Lajos képviselő akkoriban „dragoner kapitány” volt. A peticionálók a támadást részben az összeírási szabálytalanságok ellen intézték, szerintük ugyanis Szentendrácson és Németszentmihályon a meg nem jelent németeket — köztük 99 kontraktualistát — is összeírták, pedig ezek nem igazolták választóképesységüket. Mivel ezzel összefüggő óvásukat a központi választmány elutasította, sem az osztály, sem a ház nem kívánta ennek a döntésre egyedül jogosult szervnek eljárását felülbírálni.¹⁹

9. Mint láttuk, az összeíró küldöttségek a választójogosultság igazolására különböző *kisegítő forrásokat* is felhasználhattak. Ezek kapcsán sokszor merült fel kifogás.

Így 1861-ben Balázsy Antal Buda II. kerületi képviselő peticionálói azt hozták fel, hogy az összeíró küldöttségek a gyér érdeklődésre tekintettel a városi tisztújításra jogosítottaknak az 1848: XXIII. tc. alapján nem sokkal korábban elkészült névjegyzékéből személyes jelentkezés nélkül, hivatalból átírták az általuk pártszempontok szerint kiszemelt polgárokat. Ezzel egyrészt megsértették az összeírás eljárási szabályait, másrészt a magasabb cenzusoknak megfelelőre szűkítették le a követválasztásra jogosítottak körét. Az ügy érdekessége, hogy a ház — kialakult gyakorlat hiányában — erre is vizsgálatot rendelt. Ennek eredménye nem vonta kétségbe az állítás valóságát, mivel azonban a peticionálók idejében nem éltek a reklamáció jogával, a ház az igazolás mellett döntött.²⁰

Több petíció érintette a *telekkönyvnek* kisegítő eszközként való felhasználását is. Minthogy azonban az ennek kapcsán felmerülő problémák a választójogosultság megállapításának anyagi jogi kérdéseibe is beilleszthetők, helyesebb, ha velük nem itt, hanem a cenzusok megállapításával kapcsolatos vitáknál foglalkozunk.²¹

10. A *reklamációs jog* gyakorlásával összefüggésben számos eljárási kifogás merült fel. Ezek egyrészt feltételeire — így a határidő be nem tartására,²² az elutasítottak jegyzékének problémáira²³ és az eljárás nyilvánosságára²⁴ —, másrészt magának a központi választmánynak e téren kifejtett érdemi tevékenységére vonatkoztak.

¹⁷ KL69—72/31., 340., 385., 1194., 1195.

¹⁸ *Galánta* (Pozsony vm.) vö. 15. j., KL65—46., 77., KN65—68 I. 66. (*Kápolna*, Heves-Külső-Szolnok vm.), KL69—72/229., 1390. (*Rácalmás*, Fejér vm.), KL69—72/36., 297. (*Bodajk*, Fejér vm.), KL72—75/39., 352., 355. (*Galánta*, Pozsony vm.), *Jákóhalma* (Jász-kun ker.) vö. 7. j.

¹⁹ KL65—68/48., 115., KN65—68 I. 105—106.

²⁰ KL61/III. 30., 74., 119., 120., KN61 I. 29—30., 122.

²¹ KL65—68/47., 81., 326., 372., KN65—68 II. 65—82. (*Losonc*, Nógrád vm.), KL65—68/23., 139., KN65—68 I. 145. (*Zsibó*, Közép-Szolnok vm.), *Szin* (Torna vm.) vö. 15. j., KL65—68/52., 132., KN65—68 I. 126. (*Nagykapos*, Ung vm.)

²² Vö. 6. j.

²³ Vö. 19. j.

²⁴ *Bodajk* (Fejér vm.) vö. 18. j.

A központi választmány eljárását különösen az 1865. évi *nagyszalontai* (Bihar vm.) és az *Arad vármegyei* választások ellen benyújtott, az összeírás egész folyamatáról képet adó petíciók érintették behatóbban.

Biharban — mint a központi választmány által kibocsátott plakát is tudósít — az összeírások mind a 12 kerületben 1865. november 4—17. között úgy zajlottak le, hogy az összeíró küldöttségek a körjegyzőségek székhelyein végezték munkájukat. Miután pedig körútjukat befejezték, a hátralevő időt az utólag jelentkezők beírása végett a kerület székhelyén töltötték el. Az előzetes közlemény szerint az összeírások egy példánya november 18—20-án megtekintés és a reklamáció lehetővé tétele végett a nagyváradi megyeház nagytermében közszemlére került. Ezen 1848-ban és 1861-ben is divó helyi gyakorlat szerint járt el a *nagyszalontai* kerületbe kinevezett küldöttség is, amely — jelentése szerint — a nagy távolságok és a késő őszi rossz utak miatt a törvénynek nem egészen megfelelő eljárási gyakorlatot alakított ki. Jelentésében, melyet a peticionálók csatoltak iratukhoz, arról számolt be a bizottság, hogy időkimélés végett Szalontára hívatta az „érdekllett községek” jegyzőit, akiknek az összeírási ívek egy-egy példányát azzal a meghagyással adta át, hogy azokat érkezésükig „nagyjából készítsék el”. Ezek alapján — az adatok helyszínen történt ellenőrzése, az adó- és telekkönyvekkel való összevetése nyomán — a küldöttség az illető községben készítette el az összeírás másik két példányát. November 4—7-én Nagyszalontán a küldöttség a személyes jelentkezés alapján próbálta a jogosultakat összeírni, de az első nap után itt is el kellett térnie ettől, mert az érdeklődés gyér, az igazoló adatok felkutatása pedig oly körülményes volt, hogy jobbnak találta az említett források alapján hivatalból összeállítani az ottani lajstromot is. A küldöttség szerint csak így sikerülhetett 11 napos, éjt nappallá tevő folytonos utazás és munka közepett november 15-ig nagyobbbrészben befejeznie az összeírást. A küldöttség az esetleg kihagyott személyesen jelentkező, jogosultságukat igazolni tudó választókat a kerület székhelyén november 16—17-én fogadta. Beszámoltak az összeírók arról is, hogy a képességi kellékek szigorú megkövetelése miatt Nagyszalontán és Kötégánban „több rendű kellemetlen jeleneteknek” voltak kitéve. Az utóbbi helységben pl., ahol a jegyző a száz forint évi biztos jövedelem alapján csaknem az egész felnőtt férfilakosságot lajstromba vette, Nagy Ferenc községi bíró többszöri rendreutasítás ellenére az összegyűlt nép előtt kijelentette, „*mikép a nép azon részétől, mely szavazásra be nem íratik, sem a katonaaállítás, sem a közmunka teljesítését igazságosan kívánni nem lehet*”.

E vegyes nemzetiségű kerületben, ahol 1848-ban Arany János is kudarcot szenvedett a vármegye által támogatott jelölttel szemben,²⁵ most két jelölt versengett a képviselői mandátumért. A megválasztott baloldali Lovassy Ferenc — híveinek ellenpetíciója szerint — „az értelmesb és vagyonosb osztálynak” a jelöltje volt, az ugyancsak jönevű Beöthy Ákost pedig „egy párt szenvedélytől elvakult — ’s néhány proletarius és immoralis egyén által felizgatott vagyontalanabb és értelmetlenebb osztály” támogatta. Beöthy Ödönnek, az egykori nagyhírű ellenzéki politikusnak a fiát, aki a Deák-párti naplóíró szerint is „az összes biharmegyei értelmiség dacára tolakodott jelöltül”,²⁶ Komlóssy Antal provizórikus másodalispán pártfogolta.

²⁵ Csizmadia, 132—135.

²⁶ (Szász Károly): *Egy képviselő napló-jegyzetei az 1865. december 10-kén megnyílt országgyűlés alatt* (Pest, 1866) 77.

Beöthy hívei — Nemes Kiss Ferenc ügyvéd és társai — még az összeírás lezárása előtt panaszt tettek a csupán ellenpártiakból álló küldöttség sérelmes kihagyásai — a 1/4 telek területének túl magas megállapítása, a 100 forint biztos jövedelem alapján történő pártos kvalifikálás — az izraeliták beírása és törvénybe ütköző eljárási szabálysértések — a nem személyes jelentkezés alapján való beírás, az elutasítottak jegyzékének nem vezetése — miatt, a központi választmány azonban 1865. november 17-i határozatával kérelmüket idő előttinek minősítve az összeírási munkálatok lezárása utáni reklamációra utasította őket.²⁷

Állításuk szerint a nagyszalontai kerület választóinak lajstroma csupán 1865. november 20-án volt megtekinthető, a felvételt kérő 139 és az állítólag szavazatképtelen egyének törlését indítványozó 46 kérvény elkészítése pedig több napot vett igénybe, így azok csak 1865. november 25-én kerülhettek volna a központi választmány elé, amely ekkor már nem ülésezett,²⁸ mert — mint azt utólagos határozatában mondta — „minthogy... a képviselőválasztás November 27-re kitűzetett, az elkésztett beadott kérvények elintézésére physikai idő nem volt”. Beöthy hívei petíciójukban az anyagi- és eljárásjogilag egyaránt sérelmesnek tartott összeíráson kívül leginkább éppen azt fájlalták, hogy Bihar vármegye központi választmánya elintézetlenül hagyta kérelmeiket, „holott... [az 1848: V. tc.] 21. § d) pontja szerint köteles lett volna ülését mindaddig folytatni, míg minden folyamodványok tárgyalattak”.

A petícióval a ház II. igazoló osztálya két ízben foglalkozott. Első alkalommal a konzervatív Bartal Györgynek, a helytartótanács helyettes elnökének nem kis erőfeszítése nyomán a többség a mandátum megsemmisítését javasolta a háznak. E javaslat szerint a panaszból az osztály többsége arról győződött meg, hogy „az összeírás tökéletlen és törvénytelen volt, 's a sérelmeseknek anélkül, hogy valamit elmulasztottak volna, mégis orvoslást találni nem lehetett”. Az osztály szerint beigazolódott, hogy túl rövid volt a reklamációs idő, a központi választmánynak pedig a benyújtott panaszokat „múlhatatlanul tárgyalnia kellett volna, annál is inkább, mert a *reclamatio a joggyakorlatnak legfontosabb biztosítója*”.

E javaslat alapján a ház talán meg is semmisítette volna a nagyszalontai választást, ha nem jön közbe a karácsonyi—újévi parlamenti szünet, amely után Balog János „városi főbíró és földbirtokos”-sal az élén terjedelmes és bizonyító okmányokkal bőven ellátott ellenkérelmet terjesztettek elő a Lovassy-párti értelmiségi választók. A kérelem, amely mellelleg kilengésekkel és vesztetésekkel vádolta a peticionálók pártját, az összeírás törvényellenes eljárási

²⁷ Bihar vármegye 1865. november 17-i központi választmányi jegyzőkönyve szerint Beöthy Ákos írásban óvást tett a részrehajló szalontai összeírók ellen, akik vele szemben „oly határozott módon léptek fel, hogy képviselői elválasztását lehetetlenné tegyék” (15.); Nemes Kiss János, Nemes Kiss Ferenc és több társuk pedig azt is panaszolták, hogy „a közhírré tétel nem történt meg... az összeírás önkényesen történt... a Lovassy pártból ollanak is vétettek fel a lajstromba, kik képességgel nem bírnak, ellenben a Beöthy-párttól mintegy 400 választóképes kihúzatott... kőművesek, ácsok, építőmesterek be nem íratkák” (16.). A testület a jelölt óvását törvényben nem gyökerezőnek, híveinek „egyszerű előadását” pedig időelőttinek tartotta. Országos Levéltár, Helytartótanácsi levéltár. 94 393—II—15—1865.

²⁸ A központi választmány 1865. november 21-i ülésén tárgyalta meg az összeírásokat és a reklamációkat, köztük Nemes Kissék folyamodványát. Mivel az egyik jelenlévő küldöttségi tag is elismerte, hogy „az izraeliták szintén a választók közé beiktattak”, a választmány kimondta, hogy őket a törvény „értelmében a választóképesek sorából kitorúltetni kéntelen”. Uo.

módját nem cáfolta, csupán megmagyarázta, amint azt az összeíró küldöttség idézett jelentés is tette. Érdekes az is, amit a választóknak az 1861-i összeírás-hoz képesti csökkenő, a petíció által szóvatett létszámáról mond. Eszerint a számszerű csökkenés nem a küldöttség törvényellenes működésének, hanem annak a következménye, hogy 1861-ben az összeírás sok helyütt „nem elég szigorral történt”, most viszont igen, s így „a kellő gonddal összeállított 1848²⁹ és 1865³⁰ választók általános mennyisége közt alig van különbség”. A petíció legsúlyosabb, a reklamációs jog korlátozását illető pontjával kapcsolatban az ellenkérvény szerzői azt igyekeztek — egyebek mellett éppen a sikertelen november 17-i kérelem tényével is — bizonyítani, hogy a peticionálóknak alkalmuk volt időben tudomást szerezni az esetleges sérelmekről, és csupán azért nyújtották be késedelmesen kérvényeiket, hogy majdan meggátolják a mandátum igazolását.

Az osztály most már „Bartal dialektikájának nyomása alól... fölszabadulva”²⁹ 1866. január 11-én újra elővette az ügyet, s az ellenkérelem hatására az előzővel homlokegyenest ellentétes állást foglalva a választás igazolását ajánlotta. Az összeírási eljárásról megállapította ugyan, hogy „a dolog könnyítése végett” többnyire hivatalból történt, de mivel „a személyes jelentkezés kizárva sehol sem volt”, a törvényhozó intencióinak megfelelőnek tartotta. Az osztály újabb véleménye alaptalannak minősítette a reklamációs jogon esett sérelmet is, mert az ellenkérvény jegyzői és lelkési tanúsítványokkal erősített állításait elfogadva tényként állapította meg, hogy az összeírás és az elutasítottak jegyzékének egy-egy példánya a községekben maradt, s így — mint az előzetes reklamációk bizonyítják — a peticionálóknak módjukban volt a háromnapos reklamációs idő alatt benyújtani kiigazítási kérelmeiket. Végül az ellenkérvénynek megfelelően az osztály is megállapította, hogy miután a képviselő 868:703 arányban győzött, 165 szavazattöbbségét a 139 reklamált választó szavazatainak az ellenjelöltre való átszámítása sem dönthetné meg. Persze a törölni kívánt 46 választó szavazatát ez esetben nem vették figyelembe.

Az osztály véleményének e gyökeres megváltozása után Szász Károllyal, az anonim Deák-párti naplóíróval szemben nem csodálkozhatunk, hogy a törvény betűihez szigorúan ragaszkodó Klauzál Gábor, Madarász József és Szentkirályi Móric vizsgálatot indítványoztak. Madarász ezt azzal indokolta, hogy „*legyen az saját elveink társa, akinek választásáról nem vagyunk meggyőződve, hogy azon törvényes rend követtetett... személyválogatás nélkül felszólalni kötelességünk*”. Az „igen nagy többség” ennek ellenére az igazolás mellett döntött.³⁰

A „magyar párt” által Arad vármegyéből 1865-ben beküldött petíció a román többségű központi választmány eljárását támadta, s a törvényhatóság valamennyi választókerületében megválasztott képviselő mandátumának megsemmisítését kérte. Itt is, mint általában a vegyes nemzetiségű vármegyékben, az 1865. évi választásokat súlyos *nemzetiségi ellentétek* jellemezték. A petícióból és a kapcsolt iratokból kitűnően a vármegye magyar politikai vezető rétege a központi választmány megalakításakor kompromisszumot kötött a provizórium időszakában kinevezett főispán köré gyülekező „román párttal”. A partitúr alapon megalkotott központi választmányban a túlsúly mégis a román-ságé lett, mert a 112 tagú testület nem minden nem román nemzetiségű tagja

²⁹ Szász, 78.

³⁰ KL65—68/36., 46., 71., KN65—68 I. 60—61. Lásd még Ruszoly József: *Megátadott képviselőválasztások Bihar vármegyében (1861—1913)*. A Bihari Múzeum Évkönyve II. (Sajtó alatt.)

tartozott a „magyar párthoz”. Az összeírást Pest-Pilis-Solt vármegyéhez hasonlóan kerületenként itt is 2—2 küldöttség végezte. Ezek attól függően, hogy melyik párt volt bennük többségben, hol egyik, hol másik nemzetiségnek kedveztek. Különösen sok vitát váltott ki a kincstári birtokokon élő *magyar dohánykertészek* választójogának elismerése a 100 forint évi biztos jövedelem alapján. A román többségű küldöttségek szembetűnő párt- és nemzetiségpolitikai alapon rendre elutasították e tekintélyes réteg tagjainak felvételét, pedig — a szükséges jövedelmi census igazolása alapján — 1848-ban³¹ és 1861-ben is volt választójoguk. A központi választmány 1865. november 26-i ülésén Kornis Józsefnek, a *szentannai* kerületet járó küldöttség elnökének jelentése után Török Gábor arra tett indítványt, hogy „mondassék ki elvileg a központi választmány által, hogy a kertészek, ha a szerződéses birtokból eredő 100 pft. évi jövedelmet kimutatnak, szavazati képességgel bírnak”. Az indítvány tárgyalásán többet — így Popovits Dessan János, Ambrus József és Román Miron — arra hivatkozva, hogy a központi választmány nem jogosult elvi jellegű határozat hozatalára, ellenezték. Vörös Antal elnök — aki egyébként mint 1849. július 21-én a megyebeli Radnán megválasztott képviselő és kormányzóelnöki titkár megjárta az emigrációt — a mind izgatottabbá váló vita közben szavazást rendelt el. Tabajdi Károly választmányi jegyző ezt úgy bonyolította le, hogy az indítvány támogatóit egyszerűen összeírta. A kincstári kertészek választójogának megadását végül is az elnök szavazata döntötte el, mert a szavazás egyébként 22:22 arányú eldöntetlen eredményre vezetett. A határozat kihirdetése után a román tagok a szavazatok újraszámlálását követelték, mert állításuk szerint Budii Petru szavazatát Buday Péterével azonosnak tekintették és így számították be a javaslatot elutasítók közé. Az elnök nem rendelt el új szavazatszámolást, másnap azonban — megváltozott körülmények között — „újra számlálák” a szavazatokat, és ekkor Budii Petru voksának számbavétele nyomán, a döntő elnöki szavazat nélkül 23:22 lett az eredmény. Ekkor vita keletkezett az esetlegesen újra egyenlő arányt eredményező elnöki szavazatról, ez végül is mind az indítvány, mind a szavazás eredményének törlesztésére vezetett. A célját el nem ért „magyar párt” Török Gábor vezetésével ünnepélyes tiltakozás után végleg kivonult a választmányból. Panaszuk nyomán kisebb „aktaháború” keletkezett a helytartótanács és Arad vármegye központi választmánya között, mindez azonban nem akadályozta a román többséget, hogy a reklamációk alapján sorra törölje a névjegyzékekből a magyar nemzetiségű kertészeket. Többek között Popovits Desseanu Simon, Popovits Elek és Paguba Vazul választmányi tagok, valamint Popovits István ottlakai lelkész és 100 társa folyamodványa nyomán törölte a választmány Almáskamarás 72, Nagykamarás 68, Meggyesbodzás 56 kertészválasztóját.

A választmányból kivonult magyar tagok a képviselőház törvénytisztletére — „míg magyar országon egy törvényes országgyűlés létezend, addig ily gúnyjáték jogainkkal üzenni nem fog”! — apelláltak, ez azonban ez esetben még azon az áron is a nemzetiségi viszályok, különösen pedig a magyar—román ellenségeskedés enyhítésére törekedett, hogy veszni hagyta a magyar dohánykertészek és az Arad vármegyei „magyar párt” érdekeit.

A petíciót a ház 1866. január 11-i országos ülése kisebb eljárási vita után az akkor működő 6 igazoló osztály elnökeiből alakult *különbizottság* elé tárta, amely 1866. január 14—15-én tartott ülése után elutasító véleményt adott a

³¹ Csizmadia, 98., 184—185.

háznak. A petíció eljárási kifogására vonatkozóan e vélemény szerint a központi választmány 1865. november 27-i, az előző napi szavazás eredményét igazító döntése törvényes volt, mert az „csak az előbbi ülés alkalmával elkövetett mulasztás helyrehozatalul szolgált”, a választmány egy részének kivonulása pedig nem befolyásolta a testület további működésének törvényességét. A dohánykertészek jogosultságára vonatkozóan a vélemény érdemi állásfoglalást nem tartalmazott. A bizottság szerint az „elvíleges határozat” törlése után „a következő ülésekben úgy az összeírások törvényszerűleg megbíráltattak, mint az ezek ellen érkezett felszólamlások kellően tárgyalattak, melyek szerint nem osztályok, hanem csupán a törvényszerű képességet be nem igazolt egyének töröltettek ki...”, mely eljárás és intézkedés elleni észrevételeket panaszlók az illető ülésekben mindig előadhatták volna”.

A ház 1866. január 17-i országos ülésén egyedül Fábíán Gábor Arad városi jobbpárti képviselő követelt vizsgálatot. Azzal is indokolni próbálta, hogy e megyében „a nemzetiségi izgatások folytán már azon a ponton van a dolog, hogy csakis egy szikra kell hozzá, hogy a 49-ki események ismétlődjenek”. Vele szemben Nyáry Pál védte meg a bizottság véleményét, amelyet a ház közfelkiáltással el is fogadott. Jól jellemezte a helyzetet Wlád Alajos román képviselő, aki a ház tagjainak elismerését fejezte ki „azon bölcsességért, melylyel ezen ügyet elintézni méltóztattak”.³²

11. Az 1848: V. tc. egyedül a honoráciorokra mondta ki, hogy csak azokban a választókerületben választók — azaz csupán ott írhatók össze —, „mellyben állandó lakásuk van”. A törvényhozás a domiciliumnak egyébként nem tulajdonított jelentőséget. Azokban az esetekben, amikor a választó összeírásában az ingatlan birtoknak jelentősége volt, okkal és joggal vetődött fel, vajon a választót a lakásának vagy birtokának helye szerint kell-e összeírni.

A helytartótanács 1865-ben azt a nézetet képviselte, hogy a nemesség akár lakóhelyükön, akár birtokuk szerinti kerületben összeírhatók. E lehetőség néha kettős összeírásra vezethetett, amely ellen a peticionálók nem egy esetben tiltakoztak le. Így a nagykaposi (Ung vm.) kerületben megválasztott Bernáth Zsigmond ellenfelei azt panaszolták, hogy a szobranci kerülethez tartozó Palyin és Szeretva községekben lakó 71 nemes választó náluk is összeíratta magát.³³ Hasonló panasz merült fel az ungvári (Ung vm.) kerületben is. Erről ismeretes a központi választmány határozata: „a nemesség — amennyiben... 1848 előtt is választói jogát az egész megyében gyakorolta... bármely kerületben összeírható, és választói joggal bír”.³⁴ Ha hinni lehet a petíciónak, gr. Károlyi Ede a mislyei (Abaúj vm.) kerületben úgy kívánta növelni híveinek számát, hogy — régi fogással — a kerülethez tartozó Harashti község határában 130 hegyközi nemes hívének mintegy 15 hold földet vásárolt, akik korábban már a lakó-

³² Vö. 4. j.

³³ Vö. 21. j. A régi jog, ezen belül a nemesség kérdésével Pecze Ferenc is foglalkozik hivatkozott, *A magyar parlamenti jog intézményei a 19. század második felében — különös tekintettel a képviselők jogállására* (Bp., 1974) c. kéziratosa akadémiai doktori disszertációjában (212—213. l.). Téves az a felfogása, hogy „az ún. régi jogon alapuló szavazatot az 1848. 5. tc. csupán egyetlen képviselő-választásra hagyta meg” (77. l.). A törvénycikk bevezetése nem csupán az 1. §-ra, hanem valamennyi szakaszra vonatkozott, mivel azonban az első népképviselői országgyűlés újabb választási törvényt nem alkotott, az abban hangoztatott ideiglenessége is értelmét veszítette. A régi jog későbbi alkalmazásának legalitása ily módon éppúgy nem vonható kétségbe, mint magának az egész törvénynek az érvényessége.

³⁴ KL65—68/21., KN65—68 I. 144.

helyük szerinti gönci kerületben is összeírták magukat. Abaúj vármegye központi választmánya azonban rájött a turpisságra, s így az illetők a gyors telekkönyvezés ellenére sem jutottak két kerületben választójoghoz.³⁵

A szamosújvári (Doboka vm.) peticionálók a fentiekkel szemben éppen azt kifogásolták, hogy a vármegye központi választmánya 69 nemes választót, akik egyébként „születésileg kiváltságosak, Doboka megyei területen *allodiális fekvőséget bírnak*”, azzal az indokkal zárt ki az összeírásból, hogy lakóhelyükön, az önálló képviselőküldéssel rendelkező Szék városában már összeírtak, holott a megyében 1848 előtt és 1848-ban is élvezték e jogot, 1850-ben, a Bach-rendszer alatt e város hatósága alá vették ugyan, 1861-ben és 1865-ben azonban visszakérültek a megye alá.³⁶

Az ungi és az abaúji, érdemben egyébként el nem bírált esetek az összeírási fondorlatokon túl másra is figyelmeztetnek bennünket. A régi jogon választó nemesek nehezen látták be, hogy a törvény a vármegyéket egymástól független választókerületekre osztotta,³⁷ és közülük csak az egyikben írhatják össze magukat. A dobokai ügy pedig arra is példa, hogy a városban lakó nemesek jogi státusa még a kiegyezés időszakában is érdekes, rendi eredetű hovatartozási problémákat rejteget.

A birtok szerinti összeírást támadta az 1866. évi szászvárosszéki választás elleni petíciónak az a pontja is, amely szerint a középponti választmány a román nemzetiségű Perkász község lakói közül 73-at azon a címen vett fel a névjegyzékbe, hogy Szászváros határában 300 pengőforintot érő földjük van, holott — ha saját községükben íratják össze magukat — nem ütik meg a szükséges cenzust. A peticionálóknak az volt a véleményük, hogy az illetők a város határában levő birtokaik ellenére városi jogcímen nem írhatók össze, mert „valamely közönségnek... lakója csak az lehet, a' ki épen azok közönségében lakik”, s viseli a terheket, mert az „állampolgárok ott élvezhetik polgári jogaikat, a' hol a' terheket hordozzák”. Az állandó igazolási bizottság — minden bizonnyal a nemzetiségi vizályok lecsillapítására — e megokolt állásponttal szemben a román többségű központi választmány véleményét osztotta, amely szerint az 1848: II. erdélyi tc. 3. §-a alapján az idegen községben lakó, de városi határban birtokkal rendelkező polgárok az enyhébb városi census alapján kerülhetnek be a városi választók lajstromába.³⁸

Éppen ellentétes véleményt foglalt el a kérdésben Kassa központi választmánya 1872-ben, amikor a választó városbeli lakóhelyét és nem a város területén levő ingatlanát tekintette az összeírás alapjának. A baloldal által inspirált s az 1872—1875. évi IX. bíráló bizottság által szó nélkül hagyott határozat többek között kifejtette: a népképviselő elvéből önként következik, hogy „a szavazatjogot csak is az ugyanazon választási kerületnek lakosai gyakorolhatják, minthogy ellen esetben, ha ti. szavazatjog gyakorlásánál a birtok fekvése és nem a választó lakhelyére fektetnék a fősúlyt, akkor a megválasztott követ nem választó kerületének lakosait, hanem a kerületben fekvő ingatlanokat képviselné, márpedig ily föltevés a nép képviseletét megteremtő 1848³¹ évi örök emlékü törvényhozás intenitioinak nyílt megsértése lenne”.³⁹

³⁵ KL65—68/121., 204., KN65—68 I. 326.

³⁶ KL65—68/327., KN65—68 II. 44.

³⁷ A fentiekben túl lásd erről Pecze, 111—112., valamint Pesti Napló 1865. nov. 15., 17., [Kemény Zsigmond:] Pesti Napló 1865. nov. 17—18.

³⁸ KL65—68/300., 353., KN65—68 I. 374., II. 1., 44.

³⁹ KL72—75/28., 337.

12. Mivel a törvény az egyes településtípusok részére eltérő jellegű és nagyságú cenzusokat állapított meg, a választók szempontjából nem volt közböbs, hogy az adott település községnek, rendezett tanácsot tartó vagy éppen szabad királyi városnak minősül-e. A jobboldali gr. Czebrían László elleni 1865. évi petíció az összeírással kapcsolatban kifogásolta Nógrád vármegye központi választmányának 1865. november 1-én a képviselőt támogató gr. Forgách Jenő indítványára hozott határozatát, hogy *Losonc* rendezett tanácsot tartó városban összeírt választók közül felszólamlásra törölni kell mindazokat, akik az 1848: V. tc. 2. § e) pontja nyomán *mint városi polgárok régi jogon* kerültek felvételekre. A peticionálók vitatták, hogy a törvény említett pontja csak a szabad királyi városi polgárokra vonatkoznék, más városok polgárait viszont nem. Álláspontjukat a helyi gyakorlattal is nyomatékosították. A losonci polgárok 1848-ban és 1861-ben is, tehát „két ízben ezen *qualification* címe alatt követválasztásnál a tisztújításoknál szavazatukkal éltek”. Szmracsányi Dáriusz nyomán a ház hallgatólagosan jóváhagyta a központi választmánynak a törvény szoros értelmezésével kapcsolatos döntését. Ebben a vizsgálóbiztos jelentésének azt a részét is tekintetbe vette, amely szerint a panasszal ellentétben „a kitörölteknek idejük és módjuk volt más nemű képességük beigazolására”.⁴⁰

A szepsői (Abaúj vm.) kerületben 1865-ben jobboldali programmal megválasztott Csörghe László ellenfelei többek között azt hozták fel, hogy az összeíró küldöttség számos törvénysértés mellett „*Szepsi, Jászó, Alsó-Metzenéj és Felső-Metzenéj* városokat, melyekben... Csörghe László úr legtöbb szavazatot bírt, a *rendezett tanácsal ellátott városok* közé sorolta, holott az 1861^k [évi] országgyűlés által helybenhagyott országbírói értekezlet [által alkotott ITSZ] 1^{so} fejezet 27^{ik} szakasza értelmében a nevezett városok törvénytudót illető tanácsaikban nem bírván, de 1848 előtt is úri szék alatt lévén, azok közé nem tartoznak”.⁴¹ Az 1869. évi választásokon újból mandátumot nyer jobbpárti képviselő peticionálói lényegileg ugyanezzel a panasszal éltek e helységek és *Pisendorf* összeírása ellen. Eszerint az összeíró küldöttség e „rendezett tanácsal nem bíró mezővárosokat minden törvényes indok nélkül rendezet tanácsal ellátott városoknak” tekintette. Ezzel ellentétes álláspontjuk alátámasztásaként ezúttal arra az Abaúj vármegye közgyűlése által 1842-ben elfogadott határozatra hivatkoztak, melyből az tűnt ki, hogy az említett „mezővárosok szolgabírói hatáskör alá tartoztak, s így rendezet tanácsal nem bírtak”. Az összeírások elleni panaszokkal kapcsolatban már előzőleg állást foglaló belügyminiszter és a központi választmány a *korábbi gyakorlatra* hivatkozva rendezet tanácsú városoknak minősítették e helységeket. A ház 1866-ban elvi szempontból érdemben nem foglalt állást, az 1869–1872. évi VI. bíráló bizottság viszont a balpárti petíció cáfolataként a lényegét tekintve is megismételte, hogy e régebben kiváltsággal rendelzett tanácsú mezővárosokban az összeírás mind a központi bizottság, mind a belügyminisztérium „e részbeni utasítás folytán az 1848, 1861 és 1865-ki eljáráshoz híven ejtetett meg: az a... törvény 2. §-ának határozott intézkedéseiben alapszik”.⁴²

Sajátos körülmények között vetődött fel a kérdés 1872-ben az 1848: V. tc. által önálló követküldési joggal felruházott *Szarvason*, ahol az 1872. március 30-i „képviselési közgyűlés” a helység kedvezőtlen anyagi körülményei miatt a

⁴⁰ Vö. 21. j.

⁴¹ KL65—68/35., 49., KN65—68 I. 103.

⁴² KL69—72/10., 254.

rendezett tanácsú városi jogállást a nagyközségi státusszal cserélte fel. Az ezután tartott összeírások során éppen ezért már nem a városokra vonatkozó, jóval enyhébb 300 forintos házbirtok-cenzust, hanem az 1/4 volt jobbágytelket vették alapul az ingatlanbirtoklásra alapított választójog megadásánál. A br. Podmaniczky Frigyes kormánypárti képviselő ellen benyújtott balpárti petició éppen ezt kifogásolta. Rámutatott, hogy a város 1848-ban rendezett tanácssal rendelkezvén, az ahhoz fűződő közjogi kiváltságaitól „az adózó közönség kenyéből” nem fosztható meg. A peticionálók nagy súllyal hivatkoztak az 1848 és 1869 között dívott *törvényes gyakorlatra*, mely a 300 forint értékű házbirtok választói jogcímként való elismerésén alapult. Az 1872—1875. évi IV. bíráló bizottság érdemi válasz nélkül hagyva e panaszpontot, csupán azt állapította meg, hogy az „összeírási sérelmek orvoslására a belügyminiszter lett volna hivatva”.⁴³

13. A törvény a nem városi jellegű településeken ingatlancenzusként az 1848. évi jobbágyfelszabadítás előtti 1/4 úrbéri telket vagy ehhez hasonló nagyságú más birtokot követelt meg akár kizárólag saját tulajdonként, akár hitves-sel, vagy kiskorú gyerekekkel közösen birtokolta azt a magát választóként összeíratni kívánó polgár.

E feltétel igazolása sok nehézséget okozott az összeíróknak, mert az 1860-as években nem volt olyan teljes birtoknyilvántartás, amely minden tekintetben megnyugtató lehetett volna. Az összeíró szervek az 1855-ben, az abszolutizmus idején bevezetett és az 1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályok által is fenntartott *telekkönyvet* vették elsősorban alapul, de mellette más hiteles adatokat is elfogadtak. Ung vármegye központi választmánya pl. az 1865. évi választás előtt a telekkönyv mellett a „jog érvényre jutott Ítéletet, — bírói egyezséget”, vagy a földkönyvi kivonatot is elegendőnek találta a szükséges birtoknagyság igazolásához. A *nagykaposi* kerületben baloldaliként megválasztott Bernáth Zsigmond régi követ ellenfelei ezzel szemben azt a méltányosnak látszó kifogást hozták fel, hogy az 1848-i törvény által még egyébként sem ismert telekkönyv hazánkban akkor igen hiányos volt, ugyanis „tudva lévő dolog, ... az miszerint a nép a Telek könyvi átírásokat, örökösödés esetében. az átírási költségek megkímélése tekintetéből vagy teljesen mellözi, vagy a lehetőségig halasztja”. A jobboldali Petrovay Ákos hívei nem tekintették szerencsésnek a földkönyv használatát sem, mert számos helységben tagosítatlan határ lévén, az még el sem készülhetett. Ezekkel szemben egyedüli helyes forrásnak az adófizetés alapját képező „*B-tabellát*” tartották, mert „minden ember adót csak attól fizet, amit tetteleg bír”. Állításuk szerint az ezt el nem fogadó központi választmány mintegy 90 választó társukat hagyta ki az összeírásból.⁴⁴ Hasonló panasszal éltek a *tasnádi* (Közép-Szolnok vm.) választás ellen peticionáló román választók is. László Imre képviselő ellenfelei szerint e partiumi megyében az úrbéri quantum nem volt meghatározva, így az 1/4 telek

⁴³ KL72—75/46., 352., 355. Szarvas tanácsa először 1861-ben foglalt úgy állást, hogy „alkotmányosan választott előljárói” „ősi modorban” vezessék a községet, amiből Maday Pál arra következtet, hogy ez volt a rendezett tanácsú városi jogállás elvesztéséhez vezető első lépés. Vö. *Szarvas története* (Szarvas, 1962) 194., 209., 210.

⁴⁴ Vö. 21. j. A „*B-tabella*” az 1850-es években felvett földadó-kataszter egyik eleme volt. Szita János *A burzsoa pénzügyi jog és pénzügyigazgatás kezdete Magyarországon (1848—1867)* (Pécs, 1976) c. kandidátusi értekezésében birtokkönyvként említi (118.), az agrártörténet-írás pedig „vallomány-, ill. telekkönyv”-ként tartja számon. Vö. Varga István: *A közterhek. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Tanulmányok. Szerk. és bev. Szabó István* (Bp., 1972) II. 261.

nagyságának megállapítása egyedül az összeíró küldöttségre volt bízva, az pedig arra törekedvén, hogy „a magyar Választókból általános többséget teremtsen”, önkényesen járt el. Állításuk szerint a magyar községek választóit a jegyzők pusztá bemondása alapján jegyezték be, „a Román községbeli lakosok jelentékeny részénél képessége igazolására az 1854. évben készült *catastralis ívek* elégtelennek nyilvánítottak...”, mivel azokban nem a jelenlegi birtokos neve van inferálva, hanem rég elhalt elődé”. Ilyen esetekben hiábavalónak bizonyult a bíró, a jegyző és a lelkész igazoló nyilatkozata, több „10–30 hold földdel bíró Román a törvény gúnyára a választók sorából kizáratott”.⁴⁵

E panaszok ügyében az eljáró szervek — a VIII. osztály és az állandó igazolási bizottság — azzal háritották el maguktól az érdemi javaslatot, hogy az összeírás elleni kifogások nem a házra, hanem a központi választmányra tartoznak.

A reklamációs eljárás során több ízben merült fel a telekkönyvvvel kapcsolatos bizonyítási panasz is. A *losonci* (Nógrád vm.) választás ellen többek között azért peticionáltak Kubinyi Ferenc hívei, mert a reklamációs eljárás során hivatkoztak ugyan arra, hogy a Rózsalehota községben összeírt 74 közül 20 megnevezett választónak a telekkönyv tanúsága szerint nincs 1/4 telke, a központi választmány mégis elutasította törlési kérelmüket, mert nem csatolták a telekkönyvi kivonatokat. Ugyanezért mellőzte Torna vármegye központi választmány a *szini* kerület összeírása elleni, az összeírás és a telekkönyv adatai közötti eltérésekre hivatkozó felszólamlásokat.⁴⁶ A peticionálóknak mindkét esetben az volt az álláspontjuk, hogy az összeíró küldöttséghez hasonlóan a központi választmánynak hivatalból meg kellett volna tekintenie a telekkönyvet, mert a telekkönyvi kivonatok beszerzésére a reklamációs idő nem volt elégséges, az egyébként is okatlan kiadásokkal terhelte volna a kifogástevőket. E kérdések verifikációs elbírálása lényegileg nem különbözött az előzőektől: az eljáró szervek részben a törvényes útra, részben a panasz okadatolatlan-ságára hivatkozva elkerülték e fontos bizonyítási kérdésben való érdemi állásfoglalást.

A cenzusként értékelni kért 300 ezüsterforint értékű ingatlannak telekkönyvi kivonattal történő igazolása a városokban is problematikus volt. Jó példát nyújtanak erre a *kassai* választások ellen benyújtott petíciók, melyek e felvidéki város Tábor nevű újonnan települt városrészének sajátos nehézségeiről tudósítanak. 1869-ben a balpárt petíciója azt kifogásolta, hogy a város központi választmánya a belügyminiszter utasításának engedve — sőt bizonyos fokig túlhajtván — 26 tábori házhely-birtokos választót a telekkönyvi bekebelezés igazolására szólított fel, majd mivel az illetők ennek nem tettek eleget, törölte őket a névjegyzékből. Érdekes, hogy a petíció még ekkor is arra hivatkozott, hogy a törvény nem ismeri a telekkönyvet, s így „a telekkönyvvezett birtok, s ahhoz tulajdoni jog bekebelezésének igazolása nélkül is [a] sz. kir. város mind azon polgára, ki más adatokkal beigazolni képes azt, hogy bár birtoka telekkönyvileg nevére átírta nincs is, a más adatokkal igazolt birtok esetében, törvény szerint feltétlenül választó képes”.⁴⁷ 1872-ben fordult a kocka. Most éppen amiatt peticionált a vesztes jobbpárt, hogy a baloldali többségű központi választmány a Táborban időközben felépült cserepes házak birtokosait — másokkal ellentétben — *telekkönyvi kivonat nélkül is* felvette a név-

⁴⁵ KL65—68/20., KN65—68 I. 145. Lásd még: *Rékás* (Temes vm.) vö. 7. j.

⁴⁶ *Losonc* (Nógrád vm.), *Szin* (Torna vm.) vö. 21. j.

⁴⁷ KL69—72/50., 212., 271.

jegyzékbe. Míg az előbbi esetben eljáró 1869—1872. évi I. bíráló bizottság az összeírási panaszok figyelmen kívül hagyásával lényegileg jóváhagyta az említett korlátozást, ez utóbbi alkalommal ítéletet mondó 1872—1875. évi IX. bíráló bizottság a kifogásolt hiányosságot nem tekintette megsemmisítési oknak, mert a „város [-rész] helyszínelve s telekkönyvezve nem lévén, az ottani birtokosok tulajdonjogukat, s ebből kifolyó választó képességüket telekkönyvi kivonat által előírt módon” nem igazolhatták.⁴⁸

14. Nem volt egyértelmű az 1848: V. tc. 2. § c) pontja szerinti azon *saját földbirtok* megállapítása sem, amely után a választók „100 ezüst forint évenkénti állandó biztos jövedelmet kimutatni képesek”. Mint láttuk, az Arad vármegyei *kincstári kertészek* esetében a román többségű központi választmány a korábbi gyakorlattal ellentétben — kétes körülmények között — azért tagadta meg a választójog megadását, mert a kertészek által művelt földeket nem saját, hanem *bérelt földbirtoknak* tekintette.⁴⁹ A *nagyszalontai* (Bihar vm.) kerületben pedig az összeíróknak kellett fellépni az előjáró által derűre-borúra 100 forint jövedelem alapján összeírtni kívánt polgárok felvétele ellen, minthogy jórészüknél nem volt olyan nagyságú igazolható földbirtokuk, amelyből ilyen összegű biztos évi jövedelem származhatott volna.⁵⁰

Nógrád vármegye *losonci* kerületének összeíró választmánya 1865-ben önhatalmúlag a biztosabbnak tűnő *adócenzzussal* váltotta fel a törvényben szabályozott jövedelmi cenzust. A választás elleni petíció szerint a 100 forint évi jövedelem megállapításánál a legalább 5 forint egyenesadót — beleértve a fej- és házadót is — vette zsinórmértékül, és ezzel jelentősen megnövelte gr. Czebrrián László képviselő híveinek számát. A vizsgálat meg is állapította a panaszolt eljárás megtörténtét, az állandó igazolási bizottság azonban ez alkalommal sem kívánt érdemben beavatkozni az összeírásba, mivel a „panaszkodók sérelmeik orvoslásának... törvényes útját felhasználni elmulasztották”, így csupán arra szorítkozott, hogy a küldöttségnek illetéktelen tettét, mellyel túllépte a törvény végrehajtása körében ráruházott hatáskörét, s több választónak sérelmet okozott, „a ház által megrovandónak” véleményezze.⁵¹

15. Az 1848: V. tc.-nek a választójogra vonatkozó rendelkezéseit idővel egyre nehezebb volt alkalmazni. Ez indította arra Pest-Pilis-Solt vármegye központi választmányát, hogy 1869. február 8-i üléséből körrendeletet adjon ki a választókerületek álló és járó összeíró küldöttségeinek. Ebben a törvénynek szinte valamennyi rendelkezését az új viszonyoknak megfelelően értelmezte. Mivel e rendelkezés ellen több választó is panaszt emelt, br. Wenckhein Béla belügyminiszter 1869. február 19-én leiratot intézett a központi választmányhoz. Elvileg nem emelt ugyan kifogást a körrendelet ellen, de a törvény több választójogi feltételét attól eltérően értelmezte. A miniszter arra való hivatkozással, hogy a központi választmányra hárul a felelősség, ha „a választók összeírásánál elkövetett 's a' felszólamlás alkalmával helyre nem hozott hibák miatt egyik vagy másik választás a képviselőház által meg fog semmisítettetni”, utasította a választmányt, hogy leiratát azonnal közölje az összeíró küldöttségekkel. A balpárti többségű testület azonban ezt nem teljesítette.

A központi választmány e határozata és a belügyminiszteri utasítás állítólagos figyelembe nem vétele miatt a kisebbségben maradt Deák-párt több bal-

⁴⁸ Vö. 39. j.

⁴⁹ Vö. 4. j. Lásd még *Rékás* (Temes vm.) vö. 7. j.; Csizmadia, 98., 184—185.

⁵⁰ Vö. 30. j.

⁵¹ Vö. 21. j.

párti képviselő mandátumát megtámadta. Mielőtt sorra vennénk a petíciókat, érdemes röviden megvizsgálnunk az alapjukul szolgáló választmányi határozat fontosabb rendelkezéseit, különös tekintettel azokra a pontokra, melyekben a „vezérvármegye” és a belügyminiszter álláspontja eltért egymástól.

A központi választmány az 1848: V. tc. 1. §-ában szabályozott régi jogot nemcsak a nemesekre, hanem azokra is kiterjesztette, akik „kiválóbb foglalkozásuknál vagy társadalmi helyzetüknél fogva mint tisztessé osztályúak (*honoratiorok*) már 1848. előtt is szavazattal rendelkeztek az országgyűlési követválasztásokon”. Ezzel szemben azt is kimondta a körrendelet, hogy régi nemesi jogcímen „be nem jegyezhető azon nemesi vérből származott ifjak, kik kiskorúságuk miatt választási jogukat 1848 előtt tetteleg még nem gyakorolhatták”, továbbá azok sem, akik „nemességüket 1848 után az újabb időkben nyerték”. A központi választmány a törvény e sokat vitatott rendelkezésének szűkítő értelmezését azzal enyhítette, hogy meghagyta a régi jogot mindazon választóknak, akik azt 1865-ben már gyakorolták.

A körrendelet a törvényszerű formában ünnepélyesen honosított (*indigena*) személyek mellett csupán azok honosságát ismerte el, akiket az előző 1865. évi választás alkalmával választókként már összeírtak, ez esetben is megkívánta azonban, hogy „a bevándoroltak hazájokból való végelbocsátásukat meggyőzőleg igazolják”. A belügyminiszter ez utóbbi követelményt nem tekintette indokoltnak, szerinte ugyanis „régí törvényes szokás szerint a honosultság igazolására 10 évi folytonos itt lakás, valamely község kötelekébe való fölvétel 's adó fizetés elégségesnek tartatott”.

A központi választmány *fenyíték* alatt állónak helyesen csak azokat tartotta, akik a törvényben említett „bűntények valamelyikének elkövetéséért bírói ítélet által már elmarasztaltattak”, mégpedig abban az esetben is, ha „fogságukat még nem kezdték volna is meg”. Ezzel szemben mindazok, akik büntetésüket letöltötték, mentesültek e joghátrány alól.

A körrendelet 7. pontja szerint az $\frac{1}{4}$ telekhez hasonló kiterjedésű birtokot nem szabad úgy értelmezni, hogy e feltételnek az is megfelel, akinek hasonló értékű, de kisebb területű ingatlana — szőlője, kertje — van. Akik ilyen intenzív művelésű, de $\frac{1}{4}$ teleknél kisebb kiterjedésű ingatlant bírtak, csak 100 forint biztos évi jövedelem jogcímen nyerhettek választójogot. Abban az esetben, ha több önálló testvér osztatlanul birtokolt több $\frac{1}{4}$ volt úrbéri telket kitevő nagyobb földbirtokot, közülük annyian nyerhettek választójogot, ahány $\frac{1}{4}$ telek a birtokból felosztás esetén kitelt. A birtok címén igényelt választójogot jelen esetben nem csorbította, hogy „vajjon a birtok jogszerűség telekkönyvileg is ki van-e tüntetve”.

A központi választmány a törvény által a kézművesektől megkövetelt *egy állandó segéd* alkalmazásának feltételét úgy értelmezte, hogy elegendő az is, ha az illető egy mesterinast foglalkoztat. A kereskedők esetében ezzel szemben szűkeblűnek mutatkozott a választmány, amennyiben csak a bejegyzett *kereskedőket* engedte e jogcímen összeírni. A belügyminiszter nem találta igazolhatónak e magyarázatot, mert a kereskedők választójogosultságához „a’ bejegyzettséget a’ törvény nem követeli”.

A saját földbirtokból vagy tőkéből eredő évi 100 forint „*állandó s biztos jövedelmet*” illetően a szőlőbirtokosokra vonatkozóan külön kiemelte a választmány, hogy az abból származó jövedelem felbecslésénél tekintettel kell lenni a „szőlő fekvésére, művelési módjára és a vidék termőségére”. *Expressis verbis* kimondta a választmány azt is, hogy az adó mennyisége nem szolgálhat a vá-

lasztóképeség alapjául. A saját tőkét illetően a körrendelet a jelzálogilag biztosított kötelezvényt, a választó nevére szóló értékpapírt tekintette elfogadhatónak. Ezzel szemben kizárta a készpénz beszámítást, „mivel ennek előmutatása és tőke gyanánt elfogadása visszaélésekre is alkalmat nyithat, a jegyzés idejére olyan egyének kezére is átmehet, kik különben nem bírnak választóképeséggel”. A belügyminiszter a készpénz kizárását helyeselte, a nem névre szóló értékpapírok el nem fogadását viszont nehezményezte, mert „igen kevés kivétellel általában az előmutatóra állíttatnak ki”. E tekintetben egyszerűbbnek tartotta a tőke birtoklásának igazolására a jövedelemadóról szóló 1868: XXVI. tc. analógikus alkalmazását.

Pest megye sem értelmiségi jogcímen, sem régi jogon nem kívánta választójoghoz juttatni azokat a köztisztviselőket, akiket a törvény külön nem említett, továbbá a gazdatiszteket, szerzeteseket, katonatiszteket, vasúti vagy más társulati hivatalnokokat és az ezekből az állásokból nyugdíjazottakat. A belügyminiszter ezt — mit arra más összefüggésben még visszatérünk — élesen helytelenítette. Leírata szerint a központi választmány e rendelkezése ellenkezik a törvény szellemével. Szerinte ugyanis maga a hivatal, mely után e személyek fizetésüket vagy nyugdíjukat élvezik, nem tekinthető „kevésbé biztos tőkének, mint az árkelet változásának vagy egyéb esélyeknek kitett értékpapírok vagy pénz tőkék”. Érvelése szerint a törvény e hivatalnokokat azért nem sorolta e honoráciorok közé [2. §. d)], mert régi jogon (1. §) vagy jövedelmük alapján [2. § c)] választójogosultnak tekintette őket. A korábbi ellentétes gyakorlatra való hivatkozással külön kiemelte miniszter elődjének, Szemere Bertalannak Krassó vármegye központi választmányához intézett 3199. számú, 1848. június 18-án kelt rendeletét, amely szerint „mind azok, kik hitelesen felmutatják, miként évi rendes fizetések fejében 100 pf. jövedelemmel bírnak, ezen tisztí képessegök, mint kétségtelen tulajdonuk utáni jövedelem szerint a választók jegyzékébe iktatandók”.

A körrendelet a viták elkerülése végett azt is kimondta, hogy azok a „megyei tisztviselők, kik Pesten, a megyeházában, tehát az 1848: XXIII. tc. értelmében a megye területén laknak, választási jogukat a megye bármelyik választókerületében gyakorolhatják”.

A választmány végül a választóképeséget igazoló községi bizonyítványokat csak abban az esetben tekintette teljes hitelűeknek, ha a rendes tanácsülésben hozott jegyzőkönyvi határozat alapján a község pecsétjével voltak ellátva.⁵²

Az 1869. évi képviselőválasztás után a megyéből öt petíció került a ház elé. Közös jellemzőjük, hogy valamennyit a Deák-párt hívei nyújtották be a bal-középhez tartozó képviselők ellen, s alapjuk minden esetben e körrendelet volt, melynek pusztá tényét is kifogásolták.

Az alsódabasi kérvény pl. azzal vádolta meg a központi választmányt, hogy az 1848: V. tc. „világos rendelete ellenére törvényt alkotott, melynél fogva az ország köztörvényeit provincialis intézkedés alá helyezte”, miáltal „számosak politikai jogaik gyakorlásától megfosztattak, míg ellenben mások azzal illetéktelenül felruháztattak”. „Törvénytelen lévén tehát a választási alap, törvénytelen ez okból annak eredménye is — hangoztatta Bicskei Károly pártja —,

⁵² KL69—72/259. (314.) (Alsódabas, Pest-Pilis-Solt vm.) Szemere Bertalan rendeletéről lásd Csizmadia, 97., Vörös Károly: *A választójog kérdése a bányavidékeken 1848-ban*. Századok 82. évf. (1948) 179.

holott minden képviselő csak akkor verificálható, ha választása országos köz-törvényeinek alapszik”.⁵³

Hasonlóan érveltek a *szentendrei* peticionálók, akik azt is felhozták, hogy a választmány „a törvény magyarázatának ürügye alatt új, a törvénnyel ellen-kező választási qualificatiokat állít fel”.⁵⁴ Az általános kifogások mellett e peti-ció — a *keceli* panasszal együtt⁵⁵ — kifogásokat tett a körrendelet egyes, job-bára a belügyminiszter által is helytelenített pontjai ellen. Több kérvény emel-lett konkrét kifogásokat is tett a balpártnak kedvező összeírás miatt. Amint azt a gr. Ráday László ellen peticionáló szentendrei választók szemléletesen leírták, az összeíró küldöttségek „a Deák-pártnak sejtett választó elébe számos akadályt gördítettek, ahhoz különféle faggató kérdéseket intéztek, úgyhogy sokan a vallatás által elriasztván, vagy helytelenül feleltek . . . , vagy pedig el-álltak az összeírástól”.

A tényállás a különbözően hangsúlyozott mellékkörülmények ellenére lé-nyegileg mind az öt petíció esetében azonos volt, a ház bíráló bizottságai ennek ellenére eltérő döntéseket hoztak velük kapcsolatban. Az I. bíráló bizottság 1869. május 14-i ítéletével kereken elutasította a *monori* petíciót, ügyet sem vetve a központi választmány ellen felhozott általános panaszra megállapította, hogy a peticionálók nemcsak nem okadatolták állításukat, amely szerint „az összeírás által mintegy 411 választó joggyakorlatától elűtetett”, de még fel sem említették az ily sérelmet szenvedett polgárok neveit.⁵⁶

A VI. és II. bíráló bizottság azt a kérdést tekintette perdöntőnek, hogy a választókat valóban a panaszolt körrendelet alapján írták-e össze. A VI. bíráló bizottság ezzel kapcsolatban már az 1869. május 20-i alaptárgyaláson felmerült adatokból megállapította, hogy a *keceli* kerületben „az összeírás pusztán az 1848: V. tc. szerint hajtattott végre”, miért is Zlinszky György mandátuma iga-zolandó volt. A Drágffy Sándor ügyében eljáró II. bíráló bizottság 1869. május 25-i üléséből vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, vajon a *váci* kerületben a belügyminiszter utasítása nyomán szabályosan zajlott-e le az összeírás. A bi-zottság Paczolay János vizsgálóbiztos jelentése nyomán 1869. november 7-én 3:2 arányban igazolta a képviselőt. „Bár a vizsgálatból kiderült — állapította meg a háznak küldött jelentés —, hogy az összeíró küldöttség⁵⁷ által Pest megye központi bizottmányának törvény ellenes körrendeletére való hibás hivatkozás-sal több választó elutasított; mind a mellett a’ miniszteri rendelet vétele után azok, kik e tekintetben felfolyamodtak, a’ központi bizottmány meghagyá-sából a’ választók közé mégis felvétettek, ’s az összeírás az 1848: V. tc. szerint állapítottat meg”.⁵⁷

A fentiekkel szemben a III. és VIII. bíráló bizottság az eléje került pana-szok okfejtését átvéve az egyéni sérelmek mellőzésével lényegileg csak azt vizs-gálta, hogy az összeírás során alkalmazták-e a központi választmány körrende-letét, vagy mellőzték-e az azzal némileg ellentétes belügyminiszteri rendeletet. Miután e kérdésekre igenlő választ kapott: megsemmisítette gr. Ráday László *szentendrei*⁵⁸ és Halász Boldizsár *alsódabasi*⁵⁹ választását. (Mindketten ellenzé-

⁵³ Vö. 52. j.

⁵⁴ KL69—72/27., 196., 341.

⁵⁵ KL69—72/21., 214.

⁵⁶ KL69—72/184., 271.

⁵⁷ KL69—72/1392. (32., 277., 308.), 1454.

⁵⁸ Vö. 54. j.

⁵⁹ Vö. 52. j.

kiek voltak.) A szentendrei ügyben eljáró III. bíráló bizottság által 5:2 arányban kimondott 1869. május 20-i megsemmisítő ítélet szerint a kérdéses körrendelet alkalmazása az 1848: V. tc. 1. és 2. szakaszait, a belügyminiszteri utasítás félretétele pedig a törvény 46. §-át sértette, és ezt még az is fokozta, hogy „az összeíró küldöttség a választást védő meghatalmazott szóval tett beismerése 's az általa felmutatott okmányok szerint az összeírásba még a személyesen nem jelentkezőket is felvévén, magát még [a] nyert utasításhoz sem alkalmazta”.⁶⁰ A VIII. bíráló bizottság 1869. május 25-i megsemmisítő ítélete ugyancsak hangsúlyozta, hogy a választmány a törvényben „meghatározott hatáskörön messze túlmenve a törvényhozó hatalom jogkörébe tévedett akkor, midőn az országgyűlési követválasztásról szóló 1848: V. tc. több szakaszait önkényesen magyarázta, más szakaszait módosította, s ezeken felül még új szakaszokat is alkotott”. Azt is a választmány terhére rőtta a bizottság, hogy a törvényben „előírt jogorvoslat útját is előre bevágta azzal, hogy a felszólamlások megítélésére a központi választmány szintén azon körrendeletben közzétett elveket állapította meg”, s egyszerűen félretette a panaszok ügyében kiadott miniszteri rendeletet. Külön kiemelte az ítélet, hogy az alsódabasi választókerületben eljáró összeírók közül többen — Halász Jenő, Halász Mór és Halász Antal — a képviselő rokonai voltak, akik a központi választmányhoz küldött jelentésük szerint is szorosan alkalmazták magukat a kiadott körrendelethez. Az ítélet ellen szavazó balközép párti Pap Lajos különvéleményében ezzel szemben kifejtette, hogy a központi választmánynak hallgatólagosan a belügyminiszter által is elismert joga volt a körrendelet kibocsátására, hiszen „különösen ott, hol számosabb választókerületek vannak, már az egyöntetűség tekintetéből is a törvények korlátain belül... egyenesen kötelessége is” az egységes gyakorlat biztosítása. A különvélemény emellett cáfoltá a petícióknak azt az állítását, amely szerint a választmány egyszerűen félretette volna a belügyminiszter rendeletét. Pap szerint a központi választmány 1869. február 21-i üléséből felírt a minisztériumnak, ahonnan több észrevétel nem érkezett, sőt a körrendelet elleni felszólamlásokat egyenesen hozzá utasították, és ebből a testület okkal következtetett arra, hogy a belügyminiszter alapjában véve helyesli a körrendeletet.⁶¹

Halász Boldizsárt a megsemmisítést követően újraválasztották Alsódabason. Ez ellen újabb panasz érkezett a házhoz azzal az indoklással, hogy a központi választmány a VIII. bíráló bizottság ítélete nyomán tartott 1869. július 22-i ülésében Nyáry Pál javaslatára Fáy Béla indítványa ellenében 35:12 arányban nem új, hanem csak *pótösszeírást* és a névjegyzék általános kiigazítását rendelte el a kerületben. Az V. bíráló bizottság a védelemmel egyetértve elutasította e petíciót, mert a korábbi ítélet magát a választást és nem az összeírást semmisítette meg, ez utóbbit tehát nem kellett teljes egészében megismételni, csupán helyesbíteni, mint ahogyan arról a választmány a belügyminiszter által megerősített határozatában rendelkezett is. A bizottság szerint e reparáció folyamán „minden választó képesnek nyílt tér nyitvatott magát a választók sorába felvétetni, úgy más részről az eddig illetéktelenül bejegyzettek ellen törvény értelmében reklamálni, ennél fogva az illy módon kiigazított választók összeírásainak törvényessége kétségbe nem vonható”.⁶²

16. A Pest megyeiekhez hasonló indoklással ellátott petíciót nyújtottak be a *veszprémi* választókerület baloldali választói 1869-ben és 1872-ben Veszprém

⁶⁰ Vö. 54. j.

⁶¹ Vö. 52. j.

⁶² KL69—72/1268., 1608.

vármegye központi választmányának számukra sérelmes, a Deák-pártnak kedvező eljárása ellen. A Késmárky József alispán-képviselő ellen intézett panasz összeírással kapcsolatos része szerint a központi választmány a „vezérvármegye” példáját követve határozatban értelmezte az 1848: V. tc.-t, amit a peticionálók alaki és anyagi szempontból egyaránt helytelenítették. Alaki kifogásként azt hangoztatták, hogy a választmány nem az összeírás, hanem csupán a reklamációk elbírálásának megkezdésekor, 1869. február 23-án hozta meg a határozatát, mely nemhogy zsinórmértékül szolgált volna az összeíró küldöttségnek, hanem nehézségeket okozott, hiszen az „magát az előbbi szokáshoz tartotta, s tartani jogosult volt”. Fokozta a nehézségeket, hogy a választmány által e határozat alapján nagyobb számban kitörölt választók részére a pótreklamáció előterjesztésére csupán két nap jutott, amely alatt esetleg más jogcímen felvételüket kérhették a névjegyzékbe. A petíció anyagi szempontból elsősorban azt sérelmezte, hogy Veszprém vármegye központi választmánya a fentiekhez hasonlóan *régi jogon* csupán az 1848-ban nagykorú — 24. életévüket betöltött — nemeseknek adta meg a választójogot, azaz úgy értelmezte a törvény szavait, hogy az nem a „nemesi osztálynak”, hanem csupán a nemesség akkor nagykorú férfitagjainak hagyta meg a választójogot. A választmány konkrét gyakorlatát bírálva azt kifogásolta a petíció, hogy a határozat nyomán hivatalból nem bírálta felül az egész összeírást, hanem csupán a pártjukhoz húzó kifogásolt nemeseket törölte belőle. Ennek következtében több 20—44 éves, 1848-ban még kiskorú kormánypárti nemes választójoga érintetlen maradt.⁶³

Az 1872-ben Eötvös Károly ellen benyújtott petíció egy hozzá mellékelte, bizonytalan eredetű, az összeírók részére kiadott Deák-párti utasításra bizonyítékként hivatkozva ugyancsak az anyagi választójog feltételeinek szűkkeblű értelmezését, mindenekelőtt a nemesi régi jog előbbieik szerinti leszűkítését támadta. A petíció szerint a törvényhozás 1848-ban magának „az egész nemesi osztály”-nak, nem pusztán egyes tagjainak, tartotta fenn a választójogot, de a központi választmány egyébként is helytelenül állapította meg, hogy a régi megyei követválasztásokon csak a nagykorú nemes férfiak jelenhettek meg. Az újabb kutatásokkal egybehangzóan példákkal bizonyították a panaszlók, hogy a megyében 1848-ban több 18 éves nemes is felvettek a voksolók összeírásába.⁶⁴ A peticionálók ezen alapvető jelentőségű kérdés mellett mindkét alkalommal számos, a törvény anyagi jogi szabályozásának szerintük helytelen, egyébként a Pest megyei körrendelet szabályaival sem mindenben egyező értelmezéséből következő kifogást tettek.⁶⁵ Az eljáró 1869—1872. évi V., ill. az 1872—1875. évi IX. bíráló bizottság sajnos érdemben nem vizsgálta meg ezeket az eljárási okból elutasított panaszokat.⁶⁶

17. A köz- és magántisztviselők, különösen pedig az állami hivatalnokok összeírása, mint az a Pest megyei körrendeletből is kiderült, nagy nehézségeket okozott. A javarészt nem magyar honosságú, az abszolutizmus rendszerétől örökölt állami hivatalnokok választói összeírása mindenekelőtt az állampolgárság problémáját vetette föl, de emellett az is kérdéses volt, hogy az 1848: V. tc. 2. §-ban szabályozott jövedelmi vagy műveltségi cenzus alkalmazható-e rájuk. A központi választmányok több ízben megtagadták tőlük a választójogot, a kormánysszervek viszont arra törekedtek, hogy mindenáron elfogadtassák vá-

⁶³ KL69—72/30., 343.

⁶⁴ KL72—75/60., 338. (Veszprém, Veszprém vm.)

⁶⁵ Vö. 52. j.

⁶⁶ Vö. 63. és 64. j.

lasztójogukat. A választási bíráskodás szervei előtt négy alkalommal merült fel e kérdés. Noha az eljáró szervek nem minden esetben foglaltak érdemben állást, érdemes megvizsgálnunk valamennyi esetet.

Szatmár (Szatmárnémeti) városában 1865 novemberében az összeíró küldöttség *hivataluk* címén felvette a névjegyzékbe az éppen ott szolgálatot teljesítő katasztrális földmérő mérnököket és fináncokat, valamint a városi és vármegyei hivatalnokokat is. A központi választmány a benyújtott reklamációk elbírálása során 1865. november 24-én törölte a földmérő mérnököket és az egyéb jogcímet felmutatni nem tudó fináncokat, a helyi hivatalnokokat azonban meghagyta jogukban. A kitörölt két hivatalnoki kategória elleni érvek abban összpontosultak, hogy ők „a magyar törvényeken kívül álló kormány közegei”, s mint ilyenek 1848-ban nem nyerhettek besorolást a honoráciorok közé. A katasztrális földmérők esetében pedig az az érv is felmerült, hogy „bennszületésük vagy honosításuk igazolva nints, állandó lakhelyük — a folytonos rendelkezés miatt nem volt és jelenben sints”. Velük szemben a megyei és városi hivatalnokok választójogát azzal indokolta a választmány, hogy hivataluk a törvényben említett községi jegyzők fölé emeli őket, miért is e jog ugyanúgy, mint azokat, őket is megilleti. A tárnokmester 1865. november 26-i táviratában „megmagyarázta” a központi választmánynak, hogy az „*államhivatalnokok*, ha ők a törvényes képességet kimutatják, vagy eltekintve a 2. § d) pontjától..., ha ők az 1. § szerint a régi szokás szerint 1848. év előtt a *honoratorok* osztályába számítottak, mivel államhivatalnokok, a választási jogból ki nem zárhatók”. A tárnokmester a fináncokat mint az 1848 előtt honorácioroknak minősülő kamarai haszonkezeléssel megbízott tisztviselők jogutódait kívánta a választójogban részesíteni. A választmány a felsőbbség meglehetősen homályos értelmű utasításától megrettenvén, a törölt államhivatalnokokat és fináncokat honosságuk vizsgálata nélkül visszaiktatta a választók lajstromába. A választáson mandátumot nyert Gyene Károly Bach-korszakbeli főpolgármester, jobboldali képviselő ellen benyújtott petíció első helyen foglalkozott az összeírással, mindenekelőtt ezekkel az esetekkel. A IX. osztály vizsgálatot javasolt, bár a jobbparti Tóth Kálmán és a szélső ellenzéki Madarász József egyaránt „*a házánkbán nem ismert egyének*” összeírása és leszavazása miatt az azonnali megsemmisítés mellett kardoskodott. Lator Gábor vizsgálóbiztosi jelentése lényegileg a petícionálókat igazolta, a mandátum megsemmisítése mégis elmaradt.⁶⁷

A belügyminiszter és *Temesvár*, valamint *Kassa* városok központi választmányai között 1869-ben valóságos távirati csaták zajlottak le az összeírási ügyekben, melyek elsősorban szintén a tisztviselők választójogát érintették.

A *Temesvárott* lakó állami, megyei és városi tisztviselők 1869 januárjában adófizetésükre hivatkozva a belügyminiszterhez fordultak választójogukért. A miniszter kérvényüket 1869. január 21-én azzal küldte meg a város központi választmányának, hogy mivel az 1848: V. tc. megoldatlanul hagyta e kérdést, mint arra illetékes hatóság intézkedjék. A miniszter csupán azt hagyta meg a választmánynak, hogy a köztisztviselőkön kívül a „biztos jövedelmet kimutatni képes társulati, magány uradalmi tisztviselőkre a törvényben előírt egyéb qualificatio hiányában a választói képesség meghatározásánál” a jövedelmi cenzus az irányadó. Miután a központi választmány többszöri sürgetés ellenére az 1848: V. tc. szoros értelmezése folytán a tisztviselőket e minőségükben nem volt hajlandó a választók közé iktatni, a belügyminiszter Ormos Zsigmond Temes vármegyei első alispán mint kormánybiztos útján feloszlatta a renitens.

⁶⁷ KL65—68/53., 55., 138., 145., 197., KN65—68 I. 30—31.

testületet, és helyében olyan központi választmányt sikerült választatnia, amely nem helyezkedett szembe kívánságával.⁶⁸

A petícióból kitűnően Rimanóczy Ferenc, a *Kassán* három szótöbbséggel megválasztott Deák-párti képviselő, volt polgármester mandátumát a belügyminiszter által a központi választmányra gyakorolt nyomásnak köszönhetette. A miniszter 1869. január 21-én kelt rendeletében arra figyelmeztette a kassai központi választmányt, hogy „a szabad elvű széles alapra fektetett törvényhozásnak szándékában sem lehetett a *szellemi tőkével* bíró és ennek kapcsán az idézett törvény 2. §^a c) pontjában előírt biztos jövedelmet kimutatható állami, közhatalosi, társulati, vagy magány uradalmi tisztviselőket választói képességtől megfosztani, ezekre nézve, a mennyiben a törvényben világosan megjelölt egyéb qualificatioval felruházva nem volnának, az idézett 2. § c) pontja lesz szem előtt tartandó”. A központi választmány eleget tett ugyan kötelességének, s az összeíró küldöttséghez továbbbította a miniszteri figyelmeztetést, ez azonban az 1861. és 1865. évi gyakorlathoz híven csupán az elmozdítottak lajstromába jegyezte be a tisztviselőket, az 1869. február 22-i reklamációs tárgyaláson pedig 24:13 arányban kimondta: „a hivatal vagy tisztviselés utáni fizetés magában és egyedül véve állandó és biztos jövedelemnek nem tekinthetvén, az választói képesség alapjául nem szolgálhat.” A petíció magyarázata szerint a választmány nem kívánta megfosztani jogosultságától a „különbön választóképes művelt osztályt”, de „nem merészelt és jogában sem állott egyedül a törvényhozást megillető jogokba vágni ’s a törvény megsértésével kegyteljesen választási jogot oly idealis tőke után osztogatni, melyet a törvényben meghatározva [nem] talált”. A miniszter a peticionálók szerint a pozitív törvény megsértésével pártérdekek által vezérelve kényszerítette akarátát a központi választmányra, amennyiben 1869. március 6-i rendeletével a felelősség terhe mellett felhívta, hogy tegyen eleget korábbi rendeletének: utólag iktassa be a névjegyzékbe a reklamáló tisztviselőket. A testület az összeírások lezárására hivatkozva előbb vonakodott ugyan, miután azonban a miniszter feloszlással fenyegette meg, óvással bár, kénytelen volt meghajolni a felsőbbség parancsa előtt. A miniszter 1869. március 9-i rendelete azt is megtiltotta, hogy a választmány a tisztviselői jogosultság elvi kérdésével, különösen pedig az állampolgárság kényes problémájával foglalkozzék, szerinte ugyanis ezen egykori k. u. k. hivatalnokok „magyar királyi államhivatalra történt kinevezetése honosultságukat feltételezi, a mennyiben... azt, hogy a magyar kormány által magyar állami hivatalnokká kinevezve, nem pedig csak időleges munkatételre alkalmazva vannak, kinevezési okmánnyal beigazolni képesek, a választók lajstromába fölveendők”. A választmány 1869. március 20-án épp az utóbb idézett állandó alkalmazásra való kinevezés bizonyítása híján mellőzte „azon, idegen országból időleges — catasteri — földmérési munkát tétel tekintetéből bevándorolt, még a régi provizórium által reánk hagyományozott földmérők seregét”, a „belügyér” azonban röviddel ezután a Pénzügyminisztérium állásfoglalására hivatkozva, amely szerint a „catasteri földadó sorozati földmérők is állandóan alkalmazott állami tisztviselők, mint ilyenek honosítottak tekintendők ’s *szellemi tőke* utáni jövedelem, illetőleg hivatalnoki évi fizetség címén” a névjegyzékbe való felvételre utasította a szüntelen kibúvókat kereső kassai választmányt, amely ezután — a petíció szerint illetéktelenül — 127 katasztrális hivatalnokot iktatott névjegyzékbe.

⁶⁸ KL69—72/65., 195.

A belügyminiszter a tisztviselők felvétele mellett Kassán is arra törekedett, hogy lehetőleg csökkentse a balpárt választóinak számát, amely városokban jelentős részben a *kézművesek* közül került ki. A miniszter más kerületekhez hasonlóan a kassai választmányt is többször utasította, hogy a törvény azon rendelkezésének kijátszását, miszerint a kézművesek csak abban az esetben írhatók össze, ha „folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak”, akadályozza meg, a benyújtott reklamációk alapján pedig törölje ki mindazon kézműveseket, akik „az előző évi adóösszeírás alkalmával segédet nem alkalmaztak”. A központi választmány kénytelen-kelletlen ennek az utasításnak is eleget tett, noha a peticionálók szerint meg lehetett győződve arról, hogy az előző évi adóösszeírás sajátos céljából kifolyólag nem fedte teljesen a valóságot, s így nem szolgálhatott a választójog megadásának alapjául.⁶⁹

1872-ben, amikor a baloldali Éder Ferenc helybeli ügyvéd szerezte meg a város mandátumát, megismétlődtek, sőt fokozódtak az összeírással kapcsolatos nehézségek. Ekkor azonban a központi választmány, amely 1872. június 15-én azt is ki merte mondani, hogy a törvény értelmében „oly független, önálló, autonóm hatóság, melynek határozatai fölött a belügyminisztérium appellatorium fórumot nem képez”, szilárdnak bizonyult, s visszautasította, hogy az 1869-ben közzét rendeletekhez alkalmazkodjék. Így többek között a cs. kir. közös hadsereg polgári tisztviselőitől — hadbiztossági tisztektől, kiadóktól, a katonai intendatúra officialisától — is megtagadta a névjegyzékbe való felvételt, mégpedig nemcsak azért, mert nem magyar honosak, hanem azért is, mert — gúnyosan szólva — „a katonai... irány szerint nem is emberek, csak Köpfenek nevezetnek”, akik az 1868: XI. tc. 54. §-a szerint „tettes havi szolgálatban álló katonák”, ha pedig ők is szavazhatnának, akkor „Magyarországon magyar országgyűlési képviselőt egy-egy cs. kir. közös ezred választ-hatna meg commandó szóra”. Külön is hangsúlyozta a választmány, hogy „a cs. és kir. közös hadügyminisztériumot magyar közegnek el nem ismerheti, amiért is kinevezésének oly erőt, mintha azzal Magyarországon honpolgárságot vagy bár mely más magyar köz s magán polgári jogokat nyerni lehetne, nem tulajdoníthat”.

A központi választmány rajtuk kívül nem volt hajlandó megadni a választójogot más tisztviselőknek sem azon a címen, hogy „szellemi tőkéjük” alapján fizetést, „állandó és biztos jövedelmet” húznak. Érdekes, hogy a peticionálók itt nem a korábbi gyakorlatra, hanem Tóth Vilmos belügyminiszternek 1872. április 12-én a választójogi novella első javaslatának védelmében elhangzott szavaira hivatkoztak.⁷⁰

Sajnos, a választási bíráskodás szervei az 1866. évi szatmári vizsgálat kivételével érdemben nem foglaltak állást egyik ügyben sem. Az 1869—1872. évi IV. bíráló bizottság a petíciók késése miatt érdemi tárgyalás nélkül igazolhatta Klapka György *temesvári* mandátumát,⁷¹ lényegileg ugyanígy járt el az I. bíráló bizottság is, amikor azzal, hogy „a választást megelőző 's sérelemként felhozott miniszteri rendeletek a bizottság tárgyalásának tárgyát nem képezhetik”, elhárította magát az állásfoglalást.⁷² Hasonlóan végzett az Éder Ferencet igazoló 1872—1875. évi IX. bíráló bizottság. Helytelenítette ugyan a központi választmánynak a belügyminiszterrel szembeni autonómiájára való hivatkozását,

⁶⁹ Vö. 47. j.

⁷⁰ Vö. 39. j.

⁷¹ Vö. 68. j.

⁷² Vö. 47. j.

amelyet „a törvények iránti köteles tisztelet sajnálatos megzsibbadása”-nak tekintett, a választmány határozatainak anyagi megítélésébe azonban nem bocsátkozott.⁷³

18. Mint az esetek túlnyomó többsége bizonyítja, a választási bíráskodás szervei, ha csak tehették, elkerülték az összeírás alaki vagy anyagi jogi kérdéseiben való állásfoglalást.⁷⁴ E tartózkodó magatartás jogalapja az volt, hogy mind az összeírások, mind az ellenük intézett panaszok elbírálása a törvény szerint a központi választmányok hatáskörébe tartozott. Fölöttük felügyeletet az 1848: V. tc. értelmében a Belügyminisztérium gyakorolt, amely ennek révén — bármennyire is kétségbe vonta a helyzetét 1872-ben Kassa sz. kir. város központi választmánya — ezeknek az ügyeknek jogorvoslati fórumává fejlődött. E szerv az 1861. és az 1865—1866. évi választások idején nem működött; szerepkörét a kormánysszéki választási szabályzatok szerint a helytartótanács és az erdélyi királyi főkormánysszék töltötte be. A velük szemben érthető ellen-szenvvel viseltető verifikációs szervek csupán a központi választmányokat tekintették ezen ügyekben eljárható törvényes fórumoknak, s így egyetlen kivételes esettől eltekintve⁷⁵ a „kormányra” mint másodfokú fórumra nem is utaltak.

Legtisztábban az 1861. évi VIII. igazoló osztály egyik véleménye fejezte ki a választási bíráskodás általános álláspontját az összeírások elleni panaszokról. „Az osztály véleménye e panasz indokaira nézve [az] — hangzott a *tatai* (Kömárom vm.) petícióról alkotott vélemény —, hogy az összeírás hiányainak meg-bírálása és helyrehozása iránti kérdés a központi bizottmány teendője, mint-hogy pedig a panaszt emelő fél saját állítása szerint e kérdés, az illető központi bizottmány szavazattöbbséggel hozott határozata által elintéztetett, az összeírás mikénti teljesítése ehelyen újabbi megbírálás tárgyául, s a választásnak... megsemmisítése alapjául annyival kevésbé szolgálhat, mert a felek azon ön-vallomásuk által, hogy a szavazók jelentkezésének részükről történt elmulasz-tását, a joggyakorlat és a törvényekbeli járatlanságuk által kívánják igazolni — azon elvnl fogva: hogy a törvénybeni járatlanság más joga ellenében senki-nek nem szolgálhat — a központi bizottmány határozatát némileg önmaguk igazolják.”⁷⁶

Amennyiben a panaszos felek nem használták ki a jogorvoslat lehetőségét — nem fordultak a központi választmányhoz, az 1869—1872. és az 1872—1875. évi ciklusok idején pedig a Belügyminisztériumhoz is — ez önmagában a petí-ció e részének figyelembe nem vételével járt.⁷⁷ Ha ez az eset nem állott fenn,

⁷³ Vö. 39. j. Simonyi Ernő a Szombati Lapokban (1872:22.) kifejtette: „Ha a 48-diki törvényhozás, mely az akkori viszonyokhoz képest az értelmiségi minősítvényt meglehetősen széles alapra fektette, és abból a kormány s más egyéb hivatalnokokat mégis kihagyta, bármennyi fizetésben is részesülhetnek azok, azt nem feledékenységből tette, hanem szándékosan azért, mert ezeket nem tekintette annyira független, szabad akaratú bíró egyéneknek kikre már hivataluknál fogva a kvalifikációt kiterjeszteni kívánta volna.” Közli Tóvölgyi Titusz: *A magyar ellenzék véres küzdelme 1872-ben, vagyis gyásznapok a magyar nemzet életéből* (Pest, 1872) I. 152., vö. II. 68—76.

⁷⁴ Csizmadia, 194., 214.

⁷⁵ *Szin* (Torna vm.) vö. 15. j.

⁷⁶ Vö. 15. j.

⁷⁷ Példák 1861-ből: *Makó* (Csanád vm.), *Galánta* (Pozsony vm.) vö. 12. és 18. j.; 1865—1868-ból: *Szászvárosszék*, *Szepsi* (Abaúj vm.), *Szin* (Torna vm.) vö. 38., 41. és 15. j., *KL65—68/20.*, *KN65—68 I. 140.* (*Tasnád*, Közép-Szolnok vm.); 1869—1872-ből: *KL69—72/33.*, 227. (*Győr*).

azaz e szervek már törvényesen eljárak a kifogásolt összeírás ügyében — mint azt fentebb is láttuk —, a választási bíraskodás szervei általában nem vállalkoztak utólagos beavatkozásra.⁷⁸ Erre csak akkor kerülhetett volna sor, mint azt az 1865—1868. évi IX. igazoló osztály kimondta, „ha felszólamlásaik a központi választmánynál épen nem, vagy csak egyoldalúlag 's nem a' törvény szerint ítéltettek meg”.⁷⁹

Egyedül az 1872—1875. évi IX. bíráló bizottság vállalkozott arra, hogy a fentiekben túlmenően *elvilleg* is összefoglalja az összeírási panaszok ügyében követett helyes választási bíraskodási eljárást. A *veszprémi* (Veszprém vm.) petíció ügyében hozott 1872. szeptember 24-i elutasító ítéletében kimondta: az összeírás, az összeíró küldöttségek és a központi választmányok eljárása elleni panasz csak akkor vehető figyelembe, ha a) nem általános sérelmet tartalmaz, hanem megnevezett polgárok konkrét eseteire vonatkozik és b) a peticionálók igazolják, hogy az érdekeltek nem mulasztották el jogorvoslatot kérni a központi választmánytól, majd a Belügyminisztériumtól. Ez utóbbi feltételt csak akkor engedték el, ha bebizonyosodott, hogy „a felfolyamodás a minisztériumhoz a központi választmány késedelmes eljárása következtében időhiány miatt phisikailag lehetetlenné vált”. E feltételek esetén is a bíráló bizottság csak akkor tartotta magát illetékesnek a vizsgálat elrendelésére, „ha a tárgyalások folytán egyes polgárok választási jogára annyi egyes sérelmi eset találtatott alaposnak, a mennyi számú szavazat szükséges, hogy a megválasztott képviselőre adott szavazatok többsége a szavazatok kisebbségébe leolvadjon”. Ha tehát az, esetleges összeírási hibák kijavítása számszerűleg nem befolyásolta a választás eredményét, a bíráló bizottság nem rendelt el vizsgálatot, hanem igazolta a választást.⁸⁰

A választási bíraskodás szerveinek általánosnak mondható be nem avatkozó magatartása odavezetett, hogy a szoros értelemben vett, az egy-egy polgár összeírásával kapcsolatos panaszokban érdemi döntés a lehető legritkább esetben született. Jellemző, hogy az 1861. és 1865—1868. évi országgyűlési időszakra esik az a néhány eset is, melyekben az egyébként elrendelt vizsgálat — részben a vizsgálóbiztosok feladattúllépése következtében — kiterjedt az összeírásokra és a központi választmány ezzel kapcsolatos tevékenységére is.⁸¹ Az is kivétel volt, hogy a választási bíraskodás szervei a választás érvényességének megbotlygatása nélkül bár, de bíralták volna az összeírást.⁸² A Pest megyei körrendeletből származó esetek⁸³ különlegesnek tekinthető elbírálása mellett csupán két olyan megsemmisítő döntést találunk, mely a szabálytalan összeírás miatt benyújtott panaszban gyökerezik. Az 1866. évi *segesvári* választás megsemmisítése lényegileg az 1848: II. erdélyi tc. teljes, így az összeírásra vonatkozó rendelkezéseinek mellőzésén,⁸⁴ az 1869. évi *basahídi* (Torontál vm.) eset el-

⁷⁸ Példák 1861-ből: *Tata* (Komárom vm.) vö. 15. j.; 1869—1872-ből: *Szepsi* (Abaúj vm.) vö. 42. j.; 1872—1875-ből: KL72—75/96., 353., 355., 778., (*Monor*, Pest-Pilis-Solt vm.), *Zalaegerszeg* (Zala vm.) vö. 5. j.

⁷⁹ KL65—68/53., 54., KN65—68 I. 29—30. (Szentendre, Pest-Pilis-Solt vm.)

⁸⁰ Vö. 64. j.

⁸¹ *Buda II. vk.*, *Margitta* (Bihar vm.), *Losonc* (Nógrád vm.) vö. 20., 15. és 21. j.

⁸² *Szin* (Torna vm.) vö. 15. j.

⁸³ *Alsódabas* és *Szentendre* (Pest-Pilis-Solt vm.) vö. 52. és 54. j.

⁸⁴ KL65—68/419., 472., 583., 609., KN65—68 II. 114—115., III. 159.

bírálása pedig — mint láttuk — egy fontos összeírási határidő elmulasztásának kissé szigorúnak látszó megítélésén alapult.⁸⁵

19. Az 1874. évi választójogi novellával az összeírás szabálytalansága ellen emelt panaszok teljesen eltűntek a választási bíráskodás köréből. Ennek az állandó — évről évre kiegészítendő — választói névjegyzék intézményének bevezetésén kívül az a magyarázata, hogy második jogorvoslati fórumként a Belügyminisztérium helyett akkor a *kir. Curia* került beiktatásra.

JÓZSEF RUSZOLY

WÄHLERREGISTRIERUNG UND WAHLPRÜFUNG IN UNGARN 1848—1875

(Zusammenfassung)

Die gegenwärtige Abhandlung des Verfassers enthält eine weitere Darlegung des im Abschnitt II, § 7 seines Buches *A választási bíráskodás Magyarországon 1848—1948* [*Die Wahlprüfung in Ungarn 1848—1948*] kurz vorgelegten Teilthemas.

Das im weiten Sinn genommene Verfahren begann mit der Zusammenstellung der Wählerliste. Unser erstes Volksvertretungsgesetz (G. A. V v. J. 1848) hat die Konskription der Konskriptionsdelegationen anvertraut. Diese wurden in den Wahlbezirken vom Zentralausschuß gebildet. Diese Ausschüsse unterbreiteten das Ergebnis ihrer Arbeiten, die sie terminmäßig verrichtet hatten, dem Zentralausschuß, der sowohl die Konskriptionen, als auch die gegen diese eingereichten Einwendungen beurteilte. Gegen seine Entscheidung konnte eine Berufung beim Innenminister — in 1861 und 1865—1866 beim Königlichen Statthalterrat — eingelegt werden.

Die Wahlpetitionen haben oft die Gesetzwidrigkeit der Konskription beanstandende Beschwerden enthalten. Diese waren teils Rechtsstreite über die Organisation und das Verfahren, teils diejenigen meritorischen, materialrechtlichen Charakters.

Auf organisatorischer Grundlage haben die Beschwerer dagegen Einwendungen erhoben, daß diese Aufgabe nicht durch eine, sondern durch mehrere — gewöhnlich durch „residierende“ und „bewegliche“ — Delegationen ausgeführt wurden, wie z. B. in Komitaten Pest und Arad in 1865, und aus Verfahrensgesichtspunkt zunächst einmal, daß die Zusammensetzung fehlerhaft sei, daß die Frist abliefe, daß die Wahlbürger sich nicht persönlich meldeten, sowie daß im Laufe der Reklamationen Gesetzwidrigkeiten erfahren wurden.

In den 1860-er Jahren, nach der Änderung der Verhältnisse, wurde die Anwendung der wahlrechtlichen Verfügungen des G. A. V v. J. 1848 immer schwieriger geworden. Deshalb haben gewisse Munizipien oder ihre Zentralausschüsse den Wahlzensus in besonderen Statuten ausgelegt. Dies geschah z. B. in 1869 auch in Komitat Pest. Die Wahlordnung des einstigen „Führerkomitats“, das auch jetzt oppositionell war, sprang in die Augen nicht nur dem Innenminister, sondern machte den Beschwerden zufolge Nachdenken auch den Beurteilungsausschüssen, die — in Verbindung mit diesen — widerspruchsvolle Entscheidungen trafen.

In Verbindung mit beinahe alle Wahlzensus entstanden auch besondere Petitionsrechtsstreite. Nur aufzählungsgemäß erwähnen wir hier das „alte Recht“ der Adeligen und der Stadtbürger; in Verbindung mit dem viertelgrundstückgroßen Besitzzensus die Benützbareit des Grundbuches; das aus dem eigenen Landgut, Kapital und „geistigen Kapital“ stammende 100 Ft sichere Jahreseinkommen, die Anwendung des im Gesetz noch unbekannten Steuerzensus; das im Gesetz noch nicht stattfindende Wahlrecht der Staats- und Privatbeamten aufgrund des Honorarentitels.

⁸⁵ Vö. 11. j. — Itt jegyzem meg, hogy KL-lel az Országos Levéltár Képviselőházi és nemzetgyűlési levéltárát (OL K2), KN-nel pedig a „Képviselőházi Napló“-t rövidítettem; a közvetlenül hozzájuk kapcsolat számok a törvényhozási ciklust jelzik, az azután következők pedig az irat-, illetve a kötet- és lapszámot adják meg.

Die Verfahrens- und meritorischen Beschwerden verflochten sich natürlich nicht einmal. Es ist ein gutes Beispiel dafür die Petition in 1865, eingelegt von der „ungarischen Partei“ gegen alle Wahlen in *Komitat Arad*. Sie haben darin darüber geklagt, daß die um den Obergespan eine Gruppe bildenden Mitglieder der „rumänischen Partei“, nachdem sie im Zentralausschuß die Mehrheit erreicht und einen schon gefaßten Beschluß geändert hatten, das Wahlrecht den im Komitat lebenden zahlreichen ungarischen und deutschen Tabakgärtnern von 100 Forint sicherem Einkommen absprachen, obwohl diese das Wahlrecht schon in den vorigen Wahlen innehatten. Die Beschwerde wurde übrigens auf den Antrag des aus den Vorsitzenden der funktionierenden sechs Rechtfertigungsabteilungen gebildeten *Sonderausschusses* vom Haus am 17. Januar 1866 abgewiesen. In der Entscheidung hat auch die Aussöhnungsbestrebung mit den Nationalitäten, im gegenwärtigen Fall den Rumänen eine bedeutende Rolle gespielt: sie ließen das Recht der ungarischen Wähler eher verlorengehen, als die auch ohnehin gespannte Lage zu verschärfen.

Dieser Bescheid paßte übrigens auch ohnedies in die in Verbindung mit den Beschwerden gegen die Wahlkonskriptionen ausgebildete enthaltsame Praxis wohl hinein. Das Haus und später die Beurteilungsausschüsse haben die Stellungnahme in den meritorischen Fragen der Konskription mit Bezugnahme auf die gesetzliche Möglichkeit der Reklamation gewöhnlich abgewiesen. Obwohl viele begründete Beschwerden vor sie gerieten, haben sie in nicht mehr als zwei Fällen annullierende Beschlüsse befaßt. In 1866 mußten sie die Wahl in *Segesvár* annullieren, weil diese mit der völligen Außerachtlassung des transsylvanischen G.A. II vom Jahre 1848 stattfand; und Szvetozár Miletics hat sein Mandat verloren, weil vor der Wahl im Wahlbezirk *Basahid* (Komitat Torontál) im Jahre 1869 die Konskriptionsfrist nicht verkündet wurde.

Der Wahlrechtsnovelle (G.A. XXXIII v. J. 1874) gemäß konnten die Reklamationen gegen die ständige Wählerliste anstatt des Innenministeriums an die Kurie gerichtet werden. Es waren deshalb seit 1875 keine Konskriptionsbeschwerden mehr in der Wahlprüfung.